

Ιστορία Ε΄ Δημοτικού

Στα Βυζαντινά Χρόνια

Τόμος 2ος

Κεφάλαια 11 – 22

**Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 /
Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ
Πρόεδρος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων
βιβλίων και παραγωγή
υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού
με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το
Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Γεώργιος Τύπας

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδ. Ινστιτ.

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου
Γεώργιος Οικονόμου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από
το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και
25% από εθνικούς πόρους.**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Στέφανος Γλεντής, *Εκπ/κός Π.Ε.*

**Ελευθέριος Μαραγκουδάκης,
*Εκπ/κός Π.Ε.***

**Νίκος Νικολόπουλος,
*Επιτ. Σχολικός Σύμβουλος Π.Ε.***

Μαρία Νικολοπούλου, *Εκπ/κός Δ.Ε.*

ΚΡΙΤΕΣ – ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

**Απόστολος Παπαϊωάννου,
*Αναπλ. Καθηγ Παν/μίου Ιωαννίνων***

**Αντώνιος Παυλίδης,
*Σχολικός Σύμβουλος***

**Μαρία Παναγιωτοπούλου,
*Εκπαιδευτικός Π.Ε.***

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ – ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ

**Φώτιος Τσίτσος,
*Σκιτσογράφος-Εικονογράφος***

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γεωργία Ρογάρη, Φιλολόγος

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

**ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΚΑΙ
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ**

**Γιάννης Παπαγρηγορίου,
*Σύμβουλος Π.Ι.***

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

**Τέτα (ή Σεβαστιανή) Μακρή,
*Εικαστικός Καλλιτέχνης***

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

**“ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ -
MULTIMEDIA Α.Ε.”**

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

***Ομάδα Εργασίας,
Αποφ. 16158/6-11-06
και 75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ***

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Στέφανος Γλεντής
Ελευθέριος Μαραγκουδάκης
Νίκος Νικολόπουλος
Μαρία Νικολοπούλου**

**Ιστορία Ε΄ Δημοτικού
Στα Βυζαντινά Χρόνια**

**Τόμος 2ος
Κεφάλαια 11 – 22**

11. Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο

Οι αγορές και το λιμάνι αποτελούσαν τα κέντρα ζωής των πολιτών και της πόλης. Τα καταστήματα και οι πλατείες ήταν οι χώροι συνάντησής τους. Οι Βυζαντινοί διασκέδαζαν συχνά σε οικογενειακές γιορτές και σε τοπικά πανηγύρια.

Η Κωνσταντινούπολη ήταν χτισμένη στις πλαγιές επτά λόφων, γι' αυτό πολλοί την έλεγαν και «Επτάλοφη». Όλα σχεδόν τα σπίτια της έβλεπαν στις θάλασσες του Βοσπόρου, της Προποντίδας και του Κεράτιου κόλπου, που την περιέβαλαν.

Χώρος συνάντησης και καθημερινή επικοινωνία των Βυζαντινών ήταν οι πλατείες και οι αγορές της Πόλης. Η μεγαλύτερη απ' αυτές έφερε το όνομα του ιδρυτή της και ήταν στο μέσο της Μέσης Λεωφόρου, που διέσχιζε την Πόλη. Κοντά της ήταν οι αγορές των αυτοκρατόρων Θεοδόσιου και Αρκαδίου καθώς και άλλες μικρότερες.

1. Ο Κωνσταντίνος όρισε ότι σε κανένα κτίσμα δεν επιτρεπόταν να εμποδίζει τη θέα των γειτόνων του.

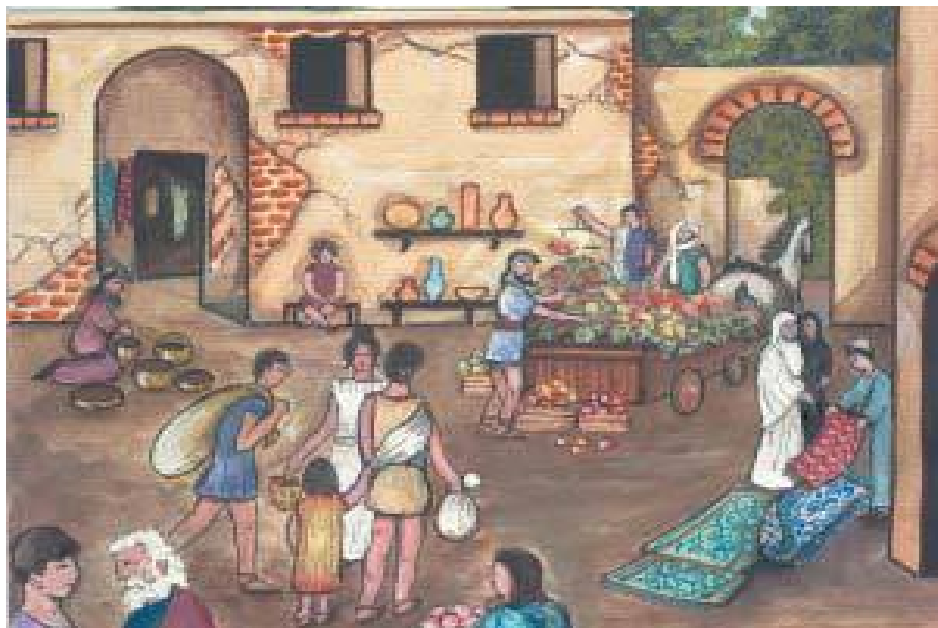
Δεξιά κι αριστερά της Μέσης λεωφόρου υπήρχαν τοξωτές στοές και εκατοντάδες καταστήματα, από τα οποία οι Βυζαντινοί αγόραζαν ό,τι επιθυμούσαν. Εδώ είχαν τα σπίτια τους και οι πιο εύπορες¹ οικογένειες.

Εκτός από τις σταθερές αγορές υπήρχαν και οι υπαίθριες². Αυτές λειτουργούσαν στο κέντρο και στις λαϊκές συνοικίες της Πόλης, ορισμένες ημέρες της εβδομάδας. Εκεί πουλούσαν τα προϊόντα τους πολλοί παραγωγοί και βιοτέχνες σε καλύτερες τιμές. Γι' αυτό τις επισκεπτόταν

¹ εύπορες: πλούσιες.

² υπαίθριες αγορές: ονομάζονταν έτσι γιατί δεν ήταν μόνιμες και οι πωλητές δεν είχαν σταθερή στέγη.

πολύς κόσμος. Σ' αυτές σύχναζαν και πλανόδιοι διασκεδαστές.

2. Υπαίθρια αγορά σε συνοικία της Πόλης

Την επίβλεψη της αγοράς είχε ο Έπαρχος της Πόλης³, ο οποίος

³ Έπαρχος της Πόλης: ανώτερος αξιωματούχος μετά τον αυτοκράτορα. Είχε αρμοδιότητα και εξουσία για ό,τι συνέβαινε μέσα στην Πόλη και σε απόσταση 100 χιλιομέτρων γύρω απ' αυτή.

ενημερωνόταν τακτικά για την επάρκεια και την ποιότητα των αγαθών αλλά και τις τιμές τους. Ιδιαίτερη προσοχή έδειχνε για τα είδη πρώτης ανάγκης.

- **Το λιμάνι, οι πλατείες και οι αγορές ήταν χώροι συνάντησης και επικοινωνίας των Βυζαντινών. Συμβαίνει κάτι ανάλογο σήμερα;**
- **Γιατί το λιμάνι είναι σημαντική πηγή οικονομικής δύναμης για μια πόλη;**
- **Είναι απαραίτητες οι γιορτές στη ζωή των ανθρώπων, αλλά και στην αρμονική συμβίωση ενός λαού;**

3. Οι γιορτές

Οι Βυζαντινοί είχαν πολλές γιορτές δημόσιες, οικογενειακές και θρησκευτικές. Τιμούσαν ιδιαίτερα τους τοπικούς αγίους και συμμετείχαν ευχάριστα στις εκδηλώσεις λατρείας τους. Στα πανηγύρια που γίνονταν τη μέρα της γιορτής τους, μετά τη θεία λειτουργία, έτρωγαν, έπιναν, χόρευαν και τραγουδούσαν.

3.1. Και στις θρησκευτικές γιορτές οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν διάφορα μουσικά όργανα (*Αγιογραφία, Τσεπέλοβο*).

Τους άρεσε ιδιαίτερα η μουσική και πολλοί έψελναν, τραγουδούσαν και έπαιζαν μουσικά όργανα.

4. Ένας βυζαντινός σκύλος-μάντης

Στις υπαίθριες αγορές, εκτός από τους πωλητές και τους αγοραστής, σύχναζαν και κάποιοι διασκεδαστές, που με διάφορους τρόπους προσπαθούσαν να ψυχαγωγήσουν τον κόσμο. «Κάποια χρονιά ήρθε στην Πόλη ένας Ιταλός φέρνοντας μαζί του ένα ξανθό σκύλο, που έκανε θαυμαστά πράγματα. Καθώς το αφεντικό του στεκόταν στην αγορά περιτριγυρισμένο από κόσμο, άνδρες και γυναίκες του έδιναν, κρυφά από το σκύλο, νομίσματα ή δαχτυλίδια και αυτός τα έκρυβε στο έδαφος. Ύστερα

διέταζε το σκύλο να τα βρει και να δώσει στον καθένα το δικό του. Κι αυτός το έκανε! Κι άλλα τέτοια του έκανε, κι ο σκύλος τα πετύχαινε ακριβώς. Και πολλοί τότε έλεγαν ότι αυτός ο σκύλος έχει πνεύμα Πυθίας».

Ιωάννης Μαλάλας, Χρονικό

12. Η βασική εκπαίδευση στο Βυζάντιο

Τα σχολεία στο Βυζάντιο ήταν εκκλησιαστικά και ιδιωτικά. Σ' αυτά πήγαιναν μόνο τα αγόρια των γονιών που μπορούσαν να πληρώνουν. Τα κορίτσια έμεναν στο σπίτι. Τα πιο πολλά παιδιά μάθαιναν τέχνες κοντά σε ειδικούς τεχνίτες.

Η εκπαίδευση των παιδιών στο Βυζάντιο δεν ήταν υποχρεωτική. Υπήρχαν μόνο ιδιωτικά και εκκλησιαστικά σχολεία, που λειτουργούσαν σε σπίτια, σε ναούς ή σε μοναστήρια. Οι γονείς πλήρωναν δίδακτρα σε είδος ή χρήματα, ανάλογα με το επάγγελμα τους. Τα παιδιά πήγαιναν στο σχολείο σε ηλικία έξι ως οκτώ χρόνων.

1. Ο δάσκαλος και οι μαθητές κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας

Το βασικό σχολείο είχε τέσσερις τάξεις. Στις δύο μικρότερες οι μαθητές μάθαιναν να γράφουν, να διαβάζουν και να λογαριάζουν. Ασκοούνταν ακόμη να ακούν προσεχτικά το δάσκαλό τους και να προφέρουν σωστά τα λόγια τους.

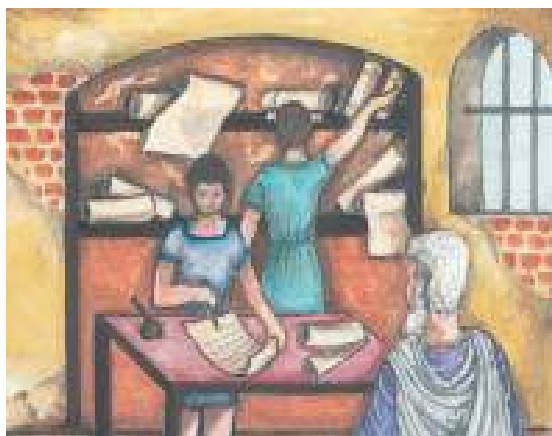
Στις μεγαλύτερες τάξεις διδάσκονταν ορθογραφία, γραμματική και αριθμητική. Αποστήθιζαν ιστορίες από τον Όμηρο, την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και από τους μύθους του Αισώπου. Στα σχολεία ακόμη μάθαιναν να τραγουδούν και να ψέλνουν.

Στα εκκλησιαστικά σχολεία, εκτός από τα παιδιά της πόλης, συχνά φοιτούσαν δωρεάν ορφανά παιδιά ή μαθητές από άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, που διακρίνονταν για τη φιλομάθειά τους.

Τα κορίτσια κι ένας μεγάλος αριθμός αγοριών, που οι γονείς τους δεν είχαν να πληρώσουν δίδακτρα, δεν πήγαιναν σχολείο. Έμεναν στο σπίτι, έπαιζαν στις αυλές και στους δρόμους και βοηθούσαν τους γονείς τους στις δουλειές. Την αγωγή αυτών των παιδιών αναλάμβαναν οι γονείς, οι γιαγιάδες και οι παππούδες. Αυτοί μάθαιναν στα παιδιά ιστορίες για τη ζωή και τον τόπο τους και τα ασκούσαν να διατηρούν τα έθιμα και τις παραδόσεις των Βυζαντινών. Τα κορίτσια κοντά στις μητέρες τους μάθαιναν

να κεντούν, να πλέκουν και να υφαίνουν.

Τα αγόρια που δεν πήγαιναν στο σχολείο μάθαιναν από μικρή ηλικία τέχνες κοντά σε ειδικούς τεχνίτες. Εκεί εργάζονταν, ως άμισθοι μαθητευόμενοι, συνεχώς δύο χρόνια. Ύστερα εργάζονταν κοντά τους με αμοιβή ή αναζητούσαν αλλού εργασία. Κάθε τεχνίτης μπορούσε να έχει μόνο δύο μαθητευόμενους. Ο σεβασμός των νέων αυτών προς το «αφεντικό» τους ήταν μεγάλος και συχνά κρατούσε για όλη τους τη ζωή.

2. Δυο μαθητές ασχολούνται με εργασίες που τους έχει αναθέσει ο δάσκαλός τους

3. Κοπέλες στον αργαλειό (Βυζαντινή μικρογραφία, Βιβλιοθήκη Βατικανού)

- Πώς κρίνετε το βυζαντινό σύστημα εκπαίδευσης; Τι από αυτά ισχύει σήμερα;
- Τα κορίτσια είχαν τις ίδιες ευκαιρίες με τα αγόρια για εκπαίδευση; Πώς κρίνετε αυτή τη διαφορά;
- Σήμερα επιτρέπεται η παιδική εργασία;
- Ποιες δυσκολίες αντιμετώπιζαν οι μαθητές στα βυζαντινά χρόνια;

4. Πολλά παιδιά των Βυζαντινών μάθαιναν οικοδομικές τέχνες.

5. Στο βυζαντινό σχολείο

Οι αίθουσες των σχολείων ήταν στενές και είχαν μικρά παράθυρα. Οι μαθητές κάθονταν σε ξύλινους πάγκους, σε χαμηλούς σκιμπόδες¹,

¹ σκίμποδας: χαμηλό σκαμνί.

σταυροπόδι στο πάτωμα και συχνά όρθιοι. Ο γραμματιστής² στήριζε τα βιβλία του σε αναλόγιο. Τα παιδιά έσαζαν τα σύνεργα τους σε ένα μικρό υφασμάτινο σάκο, το μάρσιπο. Συνηθισμένο αναγνωστικό τους ήταν το ψαλτήρι³. Έγραψαν πάνω σε πλάκα με κοντύλι και έσβηναν μ' ένα μικρό σφουγγάρι. Εκτός από τις πέτρινες πλάκες υπήρχαν κι άλλες αλειμμένες με κερί. Σ' αυτές έγραφαν με μυτερό καλάμι. Στις μεγαλύτερες τάξεις έγραφαν με

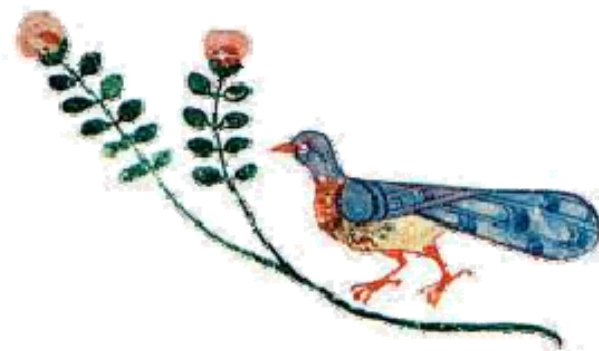
² γραμματιστής: ο δάσκαλος των πρώτων γραμμάτων.

³ ψαλτήρι: εκκλησιαστικό βιβλίο με συλλογή ψαλμών.

μελάνι πάνω σε παπύρους, σε
περγαμηνές⁴ και σε χαρτί, από το
10ο αιώνα και μετά.

**6. Μητέρα συνοδεύει το παιδί
της στο σχολείο.
(Από φορητή εικόνα του Αγ.
Νικολάου, Ι.Μ. Πάτμου)**

⁴ περγαμηνή: επεξεργασμένο
δέρμα μικρού ζώου.

7. «Ο μη δαρείς ου παιδεύεται»⁵

**Οι τιμωρίες των μαθητών ήταν συνηθισμένο γεγονός στα βυζαντινά σχολεία. Το ραβδί και η βέργα ήταν απαραίτητα μέσα διδασκαλίας για την εποχή. Οι τιμωρίες αυτές, συνήθως, γίνονταν με την έγκριση ή την προτροπή των γονέων. Γονείς και δάσκαλοι πίστευαν ότι:
«Όποιος δε δαρθεί δε μαθαίνει γράμματα».**

**⁵ Ο μη δαρείς ου παιδεύεται:
όποιος δεν δαρθεί, δε μαθαίνει.**

B. Ανακεφαλαίωση (5 - 12)

Ο Κωνσταντίνος:

- Υπέγραψε με το Λικίνιο το Διάταγμα της ανεξιθρησκίας στα Μεδιόλανα.
- Νίκησε το συνάρχοντά του Μαξέντιο κι έγινε μονοκράτορας.
- Μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους από τη Ρώμη στο Βυζάντιο.
- Έχτισε τη Νέα Ρώμη και τη στόλισε με θαυμαστά κτίρια και έργα τέχνης.
- Βοήθησε σημαντικά την επικράτηση και τη διάδοση του χριστιανισμού.

Ο Θεοδόσιος:

- Επέβαλε το χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους.

- Χώρισε την αυτοκράτορα σε ανατολική και δυτική.
- Όρισε τους δύο γιους του, Αρκάδιο και Ονώριο, κυβερνήτες των δύο κρατών.

Να θυμάμαι:

- Το δυτικό ρωμαϊκό κράτος νικήθηκε από τους Γότθους και διαλύθηκε.
- Το ανατολικό διατηρήθηκε περισσότερο από χίλια χρόνια.
- Το παλάτι, ο ιππόδρομος, η αγορά και το λιμάνι ήταν κέντρα ζωής των πολιτών.
- Οι Βυζαντινοί έδιναν σημασία στη μόρφωση των παιδιών και τα έστελναν στα σχολεία για να μάθουν γράμματα.

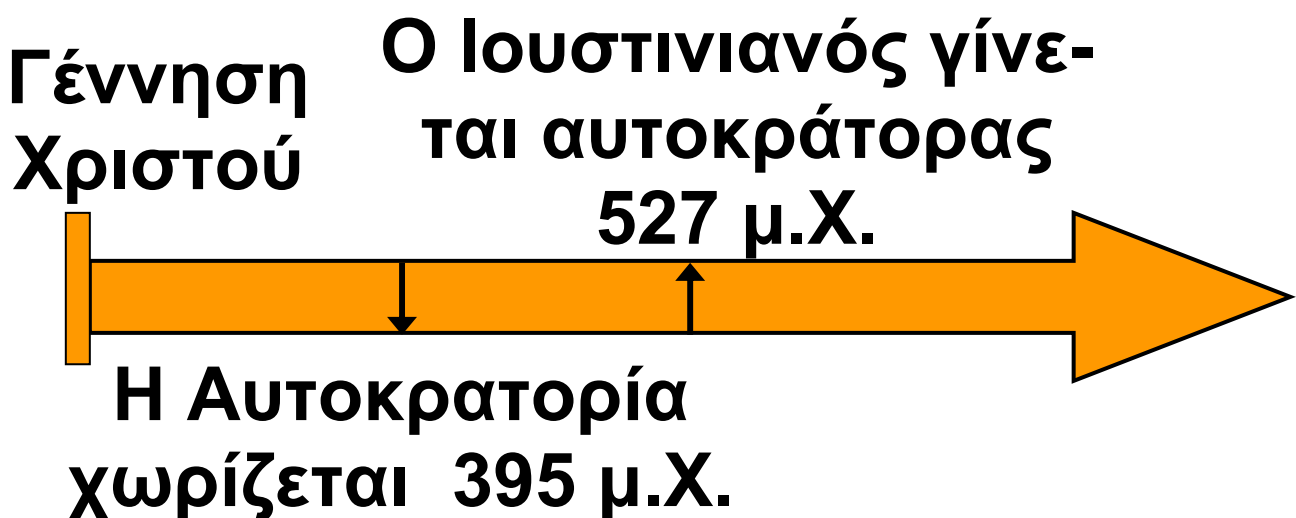
Γ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΙΑ ΔΥΝΑΜΗ ΠΟΥ ΜΕΓΑΛΩΝΕΙ

Ο ναός της Αγίας Σοφίας

13. Ο Ιουστινιανός μεταρρυθμίζει τη διοίκηση και τη νομοθεσία

Στις αρχές του 6ου αιώνα, η αυτοκρατορία αντιμετωπίζει προβλήματα. Γότθοι και Βάνδαλοι απειλούν τα δυτικά σύνορά της. Ο Ιουστινιανός κάνει μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση και τη νομοθεσία για να αντιμετωπίσει τα εσωτερικά προβλήματα.

Δυο αιώνες μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας, αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη έγινε ο Ιουστινιανός (527 μ.Χ.). Το βυζαντινό κράτος αυτή την περίοδο αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα διοίκησης στο εσωτερικό και εχθρικών απειλών στα σύνορά του.

Ο νέος αυτοκράτορας διακρινόταν για τις γνώσεις του, την εργατικότητά του και την τόλμη του να αντιμετωπίζει τις δυσκολίες. Διάλεξε ικανούς συνεργάτες και πήρε μέτρα για την καλή λειτουργία του κράτους και για την άμυνα των συνόρων της αυτοκρατορίας:

- **Κωδικοποίησε¹ τους παλιούς ρωμαϊκούς νόμους και τους**

¹ **κωδικοποίησε: συγκέντρωσε τους νόμους κατά θέμα.**

συμπλήρωσε με νέους πιο δίκαιους, γραμμένους στα ελληνικά.

- Κατάργησε τα προνόμια των Δήμων και απαγόρευσε στους μεγαλοκτηματίες να παίρνουν τα κτήματα των μικροϊδιοκτητών γειτόνων τους, για χρέη που τους όφειλαν.
- Φορολόγησε τους πολίτες ανάλογα με τα εισοδήματά τους.
- Οργάνωσε τη λειτουργία της αγοράς, των λιμανιών και των εμπορικών δρόμων και επέβαλε δασμούς² για τα εισαγόμενα προϊόντα.
- Όρισε τους λογοθέτες³ υπεύθυνους για την εφαρμογή των νόμων.

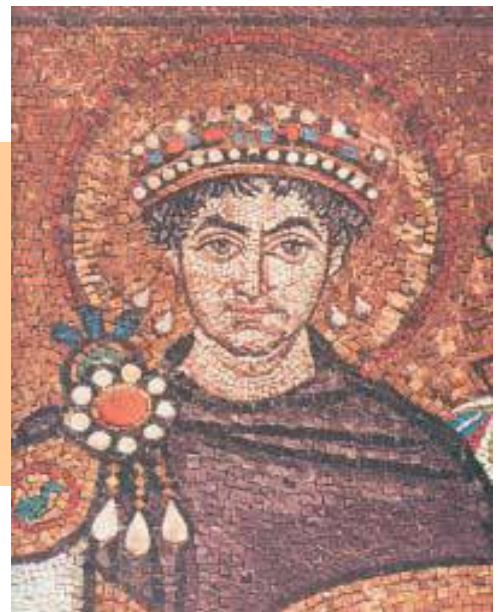
² δασμός: φόρος.

³ λογοθέτης: αξιωματούχος, αντίστοιχος με το σημερινό υπουργό.

Οι μεταρρυθμίσεις αυτές ικανοποίησαν το λαό, αλλά ενόχλησαν τους δήμους και δυσαρέστησαν τους προνομιούχους. Έφεραν όμως στο κράτος πολλά χρήματα, με τα οποία ο Ιουστινιανός έκανε έργα σημαντικά για την εποχή του. Συγκεκριμένα:

- **Οργάνωσε το στρατό, με βυζαντινούς κυρίως στρατιώτες, και ασφάλισε τα σύνορα με μια σειρά φρουρίων.**

**1. Ο Ιουστινιανός
(Λεπτομέρεια από
ψηφιδωτό, Άγιος
Βιτάλιος, Ραβέννα**

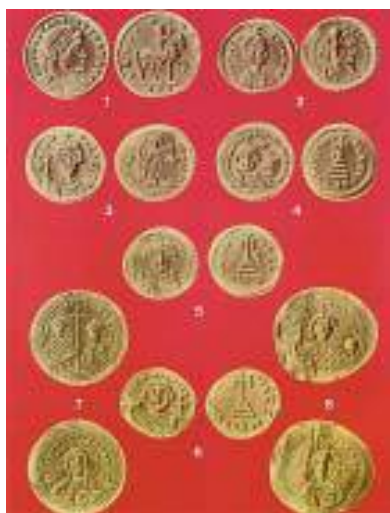

- **Συντήρησε και βελτίωσε τους δρόμους που ένωναν την**

πρωτεύουσα με τις επαρχίες και τις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας.

- Έκοψε χρυσά «βυζαντινά» νομίσματα, τα οποία κυκλοφορούσαν σε όλο τον κόσμο και μ' αυτά μόνο γίνονταν οι συναλλαγές.
- Έφερε από την Κίνα το μυστικό εκτροφής του μεταξοσκώληκα.

Όλα αυτά έκαναν το Βυζάντιο πλούσιο και δυνατό και τον αυτοκράτορα έτοιμο να ζωντανέψει το όνειρο του: να φτάσει τη βυζαντινή αυτοκρατορία στα παλιά σύνορα της ρωμαϊκής.

2. Τα χρυσά βυζαντινά νομίσματα ήταν περιζήτητα και έξω από τα σύνορα της αυτοκρατορίας.

3. Ο εξοπλισμός των στρατιωτών και τα φρούρια των συνόρων έκαναν το κράτος ασφαλέστερο.

4. Μια «σκιερή σελίδα» του Ιουστινιανού

Το δεύτερο έτος της βασιλείας του (529 μ.Χ.) ο Ιουστιανός έκλεισε τη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας, που λειτουργούσε από την εποχή του Πλάτωνα (εννέα αιώνες πριν), επειδή θεωρούσε ότι ήταν ο τελευταίος χώρος συντήρησης της αρχαίας θρησκείας. Οι δάσκαλοι

της Σχολής υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη και να ζήσουν αλλού χωρίς το δικαίωμα να διδάσκουν.

**4α. Σκηνή από τη φιλοσοφική σχολή των Αθηνών
(Ψηφιδωτό από την Πομπηία, 1ος αιώνας μ.Χ., Εθνικό Μουσείο Νεάπολης)**

- **Τι στόχευε να διορθώσει καθένα από τα μέτρα του Ιουστινιανού;**

- Ποιο από τα έργα του Ιουστινιανού θεωρείτε σημαντικότερο και γιατί;
- Σε τι βοήθησε η ενέργεια του Ιουστινιανού να κόψει νέα νομίσματα; Ποια ξένα νομίσματα χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα;
- Συζητούμε για το πώς πρέπει να διαλέγει ένας ηγέτης τους συνεργάτες του.

5. Η Θεοδώρα με την ακολουθία της
(Ραβέννα, Άγιος Βιτάλιος)

6. Οι συνεργάτες του Ιουστινιανού

Ο Ιουστινιανός είχε πολλούς και ικανούς συνεργάτες, που τον βοήθησαν πολύ στο έργο του, αλλά και στις δύσκολες στιγμές του.

Ανάμεσα τους διακρίθηκαν:

- Η Αυγούστα Θεοδώρα, σύζυγος και συναυτοκράτειρα.**
- Ο νομομαθής Τριβωνιανός, εκσυγχρονιστής των παλαιών και συντάκτης των νέων νόμων (νεαραί) του Κράτους.**
- Ο Ιωάννης Καππαδόκης, λογοθέτης οικονομικών και υπεύθυνος είσπραξης των φόρων.**
- Ο Ανθέμιος και ο Ισίδωρος, μηχανικοί αρχιτέκτονες και σύμβουλοι του αυτοκράτορα για τα δημόσια έργα.**

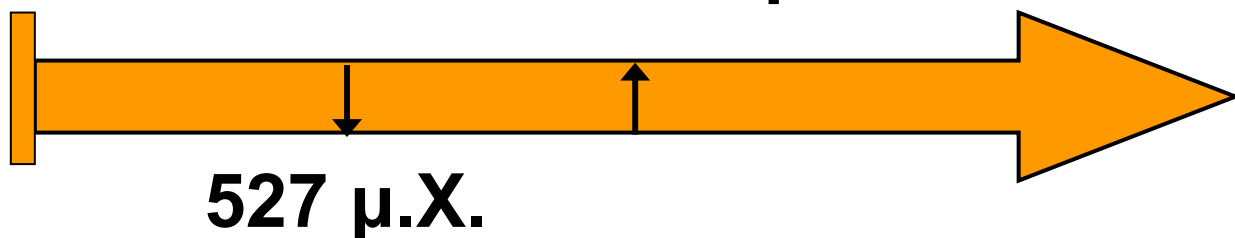
- **Ο Βελισάριος και ο Ναρσής, στρατηγοί. Ο πρώτος των δυνάμεων της Ανατολής και ο δεύτερος της Δύσης.**

Όλοι διακρίνονταν για τις ικανότητες τους και όχι για την αριστοκρατική καταγωγή τους.

14. Οι Δήμοι αναστατώνουν την πρωτεύουσα με τη «στάση του νίκα»

Οι μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού ενόχλησαν τους προνομιούχους και τους Δήμους, που αντέδρασαν και προκάλεσαν ταραχές στην Πόλη. Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα στήριξε τον Ιουστινιανό και τον έπεισε να μην παραιτηθεί. Η αυτοκρατορική φρουρά έπνιξε στο αίμα τη «στάση του νίκα».

Γέννηση Χριστού Η στάση του «νίκα» 532 μ.Χ.

Οι μεταρρυθμίσεις του Ιουστινιανού έβαλαν τάξη στη λειτουργία των υπηρεσιών του κράτους και επέβαλαν έλεγχο στα έσοδα και των Δήμων. Αυτό ενόχλησε τους οργανωτές των ιπποδρομιών και οι αρχηγοί τους μετέφεραν τα παράπονα και τη δυσαρέσκεια τους στον αυτοκράτορα. Ο Ιουστινιανός τους άκουσε με προσοχή αλλά δεν άλλαξε τις αποφάσεις του.

Το Γενάρη του 532 μ.Χ., κατά τη διάρκεια των αγώνων, ξέσπασαν ταραχές στον ιππόδρομο ανάμεσα στους οπαδούς των Πράσινων και των Βένετων. Η φρουρά των αγώνων προσπάθησε να τους διαχωρίσει. Τότε οι αντιμαχόμενες ομάδες ενώθηκαν και στράφηκαν κατά της φρουράς, κραυγάζοντας υβριστικά συνθήματα κατά του

λογοθέτη των οικονομικών Ιωάννη Καππαδόκη, του νομοθέτη Τριβωνιανού, αλλά και κατά του ίδιου του αυτοκράτορα, από τον οποίο ζητούσαν να παραιτηθεί.

Οι ταραχές δεν περιορίστηκαν στον ιππόδρομο. Οι στασιαστές άνοιξαν τις πύλες και ξεχύθηκαν στην Πόλη. Ληλάτησαν την αγορά, πυρπόλησαν δημόσια κτίρια, την Αγία Σοφία και τα προπύλαια του Παλατιού, φωνάζοντας «νίκα – νίκα»¹. Στους στασιαστές, στη διάρκεια των ταραχών, προστέθηκαν και πολλοί δυσαρεστημένοι κάτοικοι της Πόλης.

¹ «νίκα – νίκα»: ήταν το σύνθημα των θεατών, για την ενίσχυση των ηνιόχων στις αρματοδρομίες.

1. Οι στασιαστές, Πράσινοι και Βένετοι, έσπασαν τις πύλες του ιπποδρόμου και ξεχύθηκαν στους δρόμους της Πόλης κραυγάζοντας: «νίκα-νίκα».

Μάταια ο Ιουστινιανός και οι ηγέτες των Δήμων προσπάθησαν να ηρεμήσουν το πλήθος και να περιορίσουν τις καταστροφές. Οι στασιαστές, αντί να πειθαρχήσουν, «επιστράτευσαν» έναν αξιωματούχο του παλατιού, τον Υπάτιο, τον

μετέφεραν στον ιππόδρομο και τον ανακήρυξαν αυτοκράτορα!

Ο Ιουστινιανός βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση. Για μια στιγμή σκέφτηκε να παραιτηθεί και να εγκαταλείψει το θρόνο και την Πόλη. Τον συγκράτησαν όμως οι συνεργάτες του και η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, πείθοντάς τον ότι αυτό θα ήταν το πιο μεγάλο κακό για την Πόλη και την αυτοκρατορία.

Τότε ο Ιουστινιανός διέταξε τους στρατηγούς Βελισάριο και Ναρσή να καταπνίξουν με κάθε τρόπο τη στάση. Η αυτοκρατορική φρουρά περικύκλωσε τον ιππόδρομο και, ελέγχοντας όλες τις πύλες, μπήκε σ' αυτόν και αντιμετώπισε χωρίς οίκτο τους στασιαστές που είχαν μείνει εκεί.

Το αποτέλεσμα ήταν φρικτό: τριάντα χιλιάδες άνθρωποι έχασαν

τη ζωή τους. Οι αγώνες του ιπποδρόμου διακόπηκαν για αρκετά χρόνια και κάθε φωνή λαϊκής διαμαρτυρίας σώπασε. Μεγάλο μέρος της πόλης καταστράφηκε και το γόητρο του αυτοκράτορα πληγώθηκε βαριά.

Τελικά, κανείς δε νίκησε στη «στάση του νικά».

**3. Η αυτοκράτειρα
Θεοδώρα
(Ψηφιδωτό από τον Άγιο
Βιτάλιο, Ραβέννα)**

2. «Καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία»²

Ο Ιουστινιανός, λίγο πριν δώσει εντολή στους στρατηγούς να χτυπήσουν τους στασιαστές, είχε αποφασίσει να εγκαταλείψει το θρόνο και να φύγει. Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα όμως τον έπεισε ν' αλλάξει την απόφασή του λέγοντάς του:

«Ὅποιος γεννήθηκε, αναπόφευκτα θα πεθάνει. Στο βασίλειο όμως είναι αδικαιολόγητη ἡ φυγή. Εγώ δε θα μπορούσα να ζω χωρίς την πορφύρα³, ούτε επιθυμώ να ζήσω

² Καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία: είναι καλό να πεθαίνει κανείς βασιλιάς.

³ πορφύρα: βαθύ κόκκινο μεταξωτό ύφασμα που φορούσαν μόνο οι βασιλιάδες.

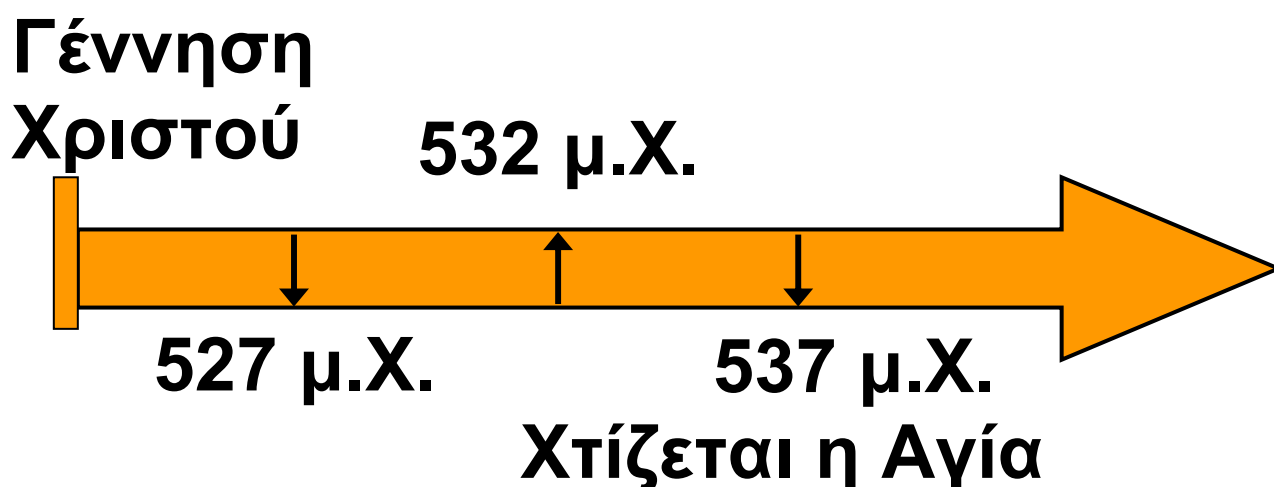
την ημέρα που δε θα με αποκα-
λούν βασίλισσα.

Εάν λοιπόν εσύ, βασιλιά, θέλεις να σωθείς, μπορείς: Και χρήματα πολλά έχουμε, και θάλασσα και πλοία. Σκέψου όμως μήπως, στο μέλλον, μετανιώσεις που σώθηκες φεύγοντας, αντί να μείνεις εδώ και να πεθάνεις. Διότι σε μένα αρέσει κάποιος λόγος παλαιός, που λέει ότι είναι καλό να πεθαίνει κανείς βασιλιάς.»

Προκόπιος, *Υπέρ των πολέμων*

15. Η Αγία Σοφία, ένα αριστούργημα της αρχιτεκτονικής

Μετά τη «στάση του νίκαια» μεγάλο μέρος της Πόλης ξαναχτίζεται. Ο ναός της Αγίας Σοφίας είναι το πρώτο και το μεγαλύτερο έργο. Η Μεγάλη Εκκλησία γίνεται κέντρο της θρησκευτικής και της εθνικής ζωής του Βυζαντίου.

Πρώτη φροντίδα του Ιουστινιανού, μετά τη «στάση του νίκαια», ήταν να χτίσει ό,τι καταστράφηκε και να κάνει την Πόλη ακόμη καλύτερη. Το πιο

σημαντικό από τα έργα του ήταν ο ναός της Αγίας Σοφίας.

Ανέθεσε το χτίσιμό της σε δυο ονομαστούς Έλληνες αρχιτέκτονες, τον Ανθέμιο και τον Ισίδωρο.

Επιθυμία και εντολή του ήταν ο ναός της Σοφίας του Θεού να χτιστεί έτσι, ώστε να ζήσει αιώνες και όμοιός του να μην υπάρχει πουθενά.

Οι δύο αρχιτέκτονες, για να πρωτοτυπήσουν, συνδύασαν το ρυθμό¹ της

ορθογώνιας βασιλικής, με τον οποίο είχαν χτιστεί οι πρώτοι χριστιανικοί ναοί,

¹ ρυθμός: σχέδιο ναού με χαρακτηριστικά γνωρίσματα.

και του περικεντρου² ναού με τρούλο. Έτσι γεννήθηκε το σχέδιο της Αγίας Σοφίας και ο νέος ρυθμός, η βασιλική με τρούλο. Ο ρυθμός αυτός επηρέασε την αρχιτεκτονική των ναών τόσο, ώστε ακόμη και στις μέρες μας πολλοί ναοί να κτίζονται με αυτό το σχέδιο.

Ο Ιουστινιανός ήθελε το ναό αυτό να τον νιώθουν δικό τους όχι μόνο οι κάτοικοι της Πόλης αλλά όλης της αυτοκρατορίας. Γι' αυτό ζήτησε απ' όσους επιθυμούσαν να προσφέρουν υλικά και χρήματα για το χτίσιμό του. Πολύτιμα μάρμαρα και δυσεύρετα υλικά από κάθε

² περικεντρος: κτίριο στρογγυλό ή πολυγωνικό με τρούλο, όπως το Πάνθεον στη Ρώμη (βλ. Κεφ. 2).

γωνιά του κράτους προσφέρθηκαν και μεταφέρθηκαν στην Πόλη. Δέκα χιλιάδες εργάτες και διαλεχτοί τεχνίτες εργάστηκαν πέντε χρόνια χωρίς διακοπή για να ολοκληρώσουν το έργο.

Η Αγία Σοφία εγκαινιάστηκε το 537 μ.Χ. και ήταν, όπως την είχε ονειρευτεί ο δημιουργός της, η καλύτερη στον κόσμο. Ο Ιουστινιανός, όταν προσήλθε στο ναό την ημέρα των εγκαινίων, σήκωσε εντυπωσιασμένος τα μάτια του στον ουρανό και ψιθύρισε: «νενίκηκά σε Σολομώντα!».

**1. Ο Ιουστινιανός προσφέρει την Αγία Σοφία στη Θεοτόκο.
(Ψηφιδωτό από το ναό)**

Στους αιώνες που ακολούθησαν ο ναός στέγασε όλες τις δόξες και τις δοκιμασίες της Πόλης και της αυτοκρατορίας. Εκεί στέφονταν οι αυτοκράτορες και οι πατριάρχες και τελούνταν οι δοξολογίες των θριάμβων. Εκεί γίνονταν και οι παρακλήσεις του λαού προς την Παναγία για τη σωτηρία της Πόλης, στις ώρες των κινδύνων που την απειλούσαν.

- **Γιατί ο Ιουστινιανός έδωσε προτεραιότητα στο χτίσιμο της Αγίας Σοφίας;**
- **Πώς δημιουργήθηκε ο νέος ρυθμός της βασιλικής με τρούλο;**
- **Σύμφωνα με την πηγή 3, τι είναι εκείνο που εντυπωσιάζει στο ναό της Αγίας Σοφίας και γιατί;**

2. Η Αγία Σοφία, μετά την άλωση της Πόλης από τους Τούρκους, έγινε τζαμί και σήμερα λειτουργεί ως μουσείο.

3.α. Το εσωτερικό της Αγίας Σοφίας, όπως σώζεται σήμερα

3. «Το θαυμαστό στην Αγία Σοφία είναι ο τρούλος. Δε φαίνεται να στηρίζεται πουθενά, αλλά μοιάζει ως να κρέμεται από τον ουρανό με χρυσή αλυσίδα.

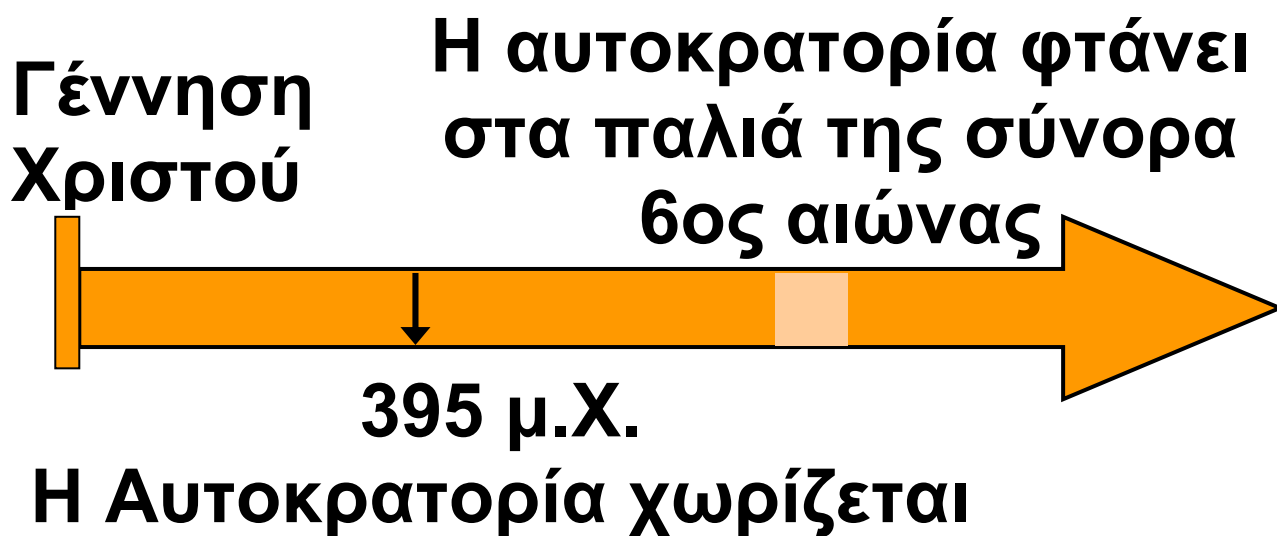

Όταν εισέρχεται κανείς στην εκκλησία για να προσευχηθεί, αισθάνεται ότι το κτίσμα αυτό δεν είναι έργο ανθρώπινης δύναμης. Η ψυχή υψώνεται προς τον ουρανό και ο άνθρωπος νιώθει ότι ο Θεός είναι κάπου εκεί κοντά και ότι ευχαριστείται κι αυτός να ευρίσκεται εκεί, εις την εκλεκτή κατοικία του.

Προκόπιος, Περί κτισμάτων

16. Το βυζαντινό κράτος μεγαλώνει και φτάνει στα παλιά σύνορα της αυτοκρατορίας

Ο Ιουστινιανός κλείνει συνθήκες ειρήνης στην Ανατολή και στρέφεται κατά των κατακτητών της Δύσης. Η αυτοκρατορία φτάνει στα παλιά της σύνορα. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι εξαντλούν το κράτος και το εκθέτουν σε νέους κινδύνους.

Mετά την τακτοποίηση των εσωτερικών προβλημάτων ο Ιουστινιανός στράφηκε στην αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων:

- Υπέγραψε συνθήκες ειρήνης με τους γείτονες λαούς στο Δούναβη και με τους Πέρσες στην Ανατολή δίνοντάς τους πολλά χρήματα.
- Έκανε σκληρούς πολέμους με τους Γότθους και τους Βανδάλους, που είχαν κατακτήσει τις δυτικές επαρχίες, διέλυσε τα κράτη τους και ανέκτησε τα χαμένα εδάφη της Δύσης και της Αφρικής.

Στους πολέμους αυτούς, που κράτησαν είκοσι περίπου χρόνια, διακρίθηκαν ιδιαίτερα οι στρατηγοί Βελισάριος και Ναρσής. Οι νίκες και οι κατακτήσεις τους έφεραν τα παρακάτω αποτελέσματα:

- Έδωσαν δόξα στον αυτοκράτορα και αύξησαν το γόητρο του βυζαντινού κράτους.
- Έφτασαν την αυτοκρατορία στα παλαιά της σύνορα και έκαναν τη Μεσόγειο «βυζαντινή λίμνη».
- Άνοιξαν τους δρόμους του εμπορίου και της ναυτικής επικοινωνίας με τη Δύση.
- Βοήθησαν να γίνουν στις δυτικές επαρχίες έργα ισάξια με εκείνα της Πόλης και της Ανατολής.

1. Βυζαντινό χρυσό μετάλλιο. Ο έφιππος λουστνιανός με στρατιωτική στολή ακολουθεί τη Νίκη, που κρατά δάφνη. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο).

2. Χάρτης της αυτοκρατορίας πριν από τους πολέμους του Ιουστινιανού

Η επέκταση αυτή όμως είχε και τις αρνητικές πλευρές της. Οι πόλεμοι με τους Γότθους και τους Βανδάλους στη Δύση ήταν μακροχρόνιοι (κράτησαν είκοσι περίπου χρόνια) και:

- Κούρασαν τις στρατιωτικές δυνάμεις και αποδυνάμωσαν τις φρουρές των συνόρων στο Δούναβη και την Ανατολή.**
- Εξάντλησαν οικονομικά την αυτοκρατορία και δυσαρέστησαν τους πολίτες, που πλήρωναν το κόστος τους.**
- Διευκόλυναν τους Πέρσες να παραβαίνουν συχνά τις συνθήκες ειρήνης, ζητώντας κάθε φορά περισσότερα χρήματα, και τους βόρειους γείτονες να παραβιάζουν τα σύνορα και να λεηλατούν τα βυζαντινά εδάφη.**

Όλα αυτά ανάγκασαν τον αυτοκράτορα να στραφεί ξανά στην Ανατολή και ν' αφήσει εκτεθειμένες σε νέους κινδύνους τις δυτικές επαρχίες, που με πολλές θυσίες είχε κατακτήσει.

3. Μετά τους πολέμους του Ιουστινιανού η αυτοκρατορία έφτασε στα παλιά της σύνορα.

(Παλιός ψηφιδωτός χάρτης, Ναυτικό Μουσείο Πειραιά)

- Πώς αντιμετώπισε τους εξωτερικούς εχθρούς ο Ιουστινιανός;
- Ποια ήταν τα θετικά και ποια τα αρνητικά αποτελέσματα των πολέμων;

4. Οι οικονομικές συνέπειες των πολέμων

«Οι στρατιωτικές δαπάνες και ο αγώνας κατά των εχθρών χρειάζονται μεγάλη φροντίδα και χωρίς χρήματα αυτά τα πράγματα δεν είναι δυνατόν να γίνουν.

Ξαναπήραμε όλη την Αφρική, υποδουλώσαμε τους Βανδάλους και ελπίζουμε να δώσει ο Θεός να πετύχουμε πολλά ακόμη και σπουδαιότερα από αυτά. Γι' αυτό πρέπει να εισπράττονται οι φόροι

**τακτικά και πρόθυμα και στις
ορισμένες προθεσμίες».**

Ιουστινιανός, Νεαραί.

**5. Ο Ιουστινιανός, ο επίσκοπος
Ραβέννας Μαξιμιανός και
αξιωματούχοι
(Ψηφιδωτό από το ναό του Αγίου
Βιταλίου στη Ραβέννα, που έγινε
μετά την απελευθέρωση της πόλης
από τους Βυζαντινούς.)**

Γ. Ανακεφαλαίωση (13 - 16)

Ο Ιουστινιανός στη διάρκεια της βασιλείας του:

- **Διάλεξε ικανούς συνεργάτες.**
- **Πήρε αποφασιστικά μέτρα για την ανασυγκρότηση του κράτους.**
- **Αντιμετώπισε τη στάση του «Νίκα», που άφησε πολλά τραύματα στην αυτοκρατορία.**
- **Έκτισε στην Κωνσταντινούπολη την Αγία Σοφία, τον πιο μεγάλο και πιο όμορφο ως τότε ναό με πρωτότυπο για την εποχή αρχιτεκτονικό σχέδιο.**
- **Με νικηφόρους πολέμους επανέκτησε τα κατακτημένα εδάφη στη Δύση.**
- **Επέκτεινε την αυτοκρατορία στα παλιά της σύνορα και έκανε πάλι τη Μεσόγειο «Βυζαντινή λίμνη».**

Δ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

Ο Διγενής Ακρίτας
(ξυλογραφία του Σπύρου Βασιλείου)

17. Οι γείτονες των Βυζαντινών

Γύρω από τα σύνορα του Βυζαντίου κατοικούν πολλοί λαοί. Οι γειτονικοί αυτοί λαοί γνωρίζουν το Βυζάντιο και προσπαθούν να το κατακτήσουν. Οι Βυζαντινοί οργανώνονται και τους αντιμετωπίζουν.

Γύρω από τα σύνορα του Βυζαντίου υπήρχαν πολλοί λαοί. Κάποιοι ζούσαν εκεί από παλιότερα χρόνια και άλλοι εμφανίζονταν για πρώτη φορά, κατά τις μετακινήσεις τους.

1. Οι «Πύλες της Κιλικίας». Στενό πέρασμα στη Μικρά Ασία.

Οι Βυζαντινοί επικοινωνούσαν μαζί τους και προσπαθούσαν να διατηρούν καλές σχέσεις. Αυτοί όμως συχνά δημιουργούσαν προβλήματα στην αυτοκρατορία. Έκαναν επιδρομές, λεηλατούσαν και κατέστρεφαν τις καλλιέργειες, καταλάμβαναν τις ακρινές επαρχίες της αυτοκρατορίας και αιχμαλώτιζαν τους κατοίκους τους. Έκλειναν ακόμη τα στενά περάσματα των δρόμων της στεριάς και της θάλασσας και δυσκόλευαν τον ανεφοδιασμό της πρωτεύουσας με σιτάρι, πρώτες ύλες και άλλα αγαθά.

Όλοι αυτοί οι λαοί γνώριζαν την Κωνσταντινούπολη, θαύμαζαν τη ζωή και τον πλούτο της και ονειρεύονταν να την κατακτήσουν κάποτε. Πολλές φορές μάλιστα, στα χρόνια ανάμεσα στον 7ο και τον

11ο αιώνα, παραβίαζαν τα σύνορα, έφταναν με στρατό και στόλο έξω από τα τείχη της και την πολιορκούσαν από στεριά και θάλασσα. Οι Βυζαντινοί όμως, οχύρωναν την πόλη τους, αντιστέκονταν γενναία και κατάφερναν να τους αντιμετωπίσουν, με πολεμικά, οικονομικά και διπλωματικά μέσα.

- Ποια προβλήματα δημιουργούσαν οι γειτονικοί λαοί στο Βυζάντιο;**
- Με ποιους τρόπους αντιμετώπιζαν οι Βυζαντινοί τους γείτονες τους;**

2. Το Βυζάντιο και οι γειτονικοί λαοί

3. Λίγα λόγια για τους γείτονες του Βυζαντίου

α. Οι Σλάβοι

Οι Σλάβοι ήταν γνωστοί στους Βυζαντινούς από τον 4ο αιώνα.

Κατοικούσαν πάνω από το Δούναβη, ανάμεσα στους ποταμούς Δνείπερο και Βιστούλα.

Ασχολούνταν με τη γεωργία και ήταν ικανοί τεχνίτες ξυλουργοί. Ιδιαίτερη επίδοση είχαν στην κατασκευή μονόξυλων και άλλων πλωτών μέσων.

Η μετακίνηση των Αβάρων στην ίδια περιοχή ανάμειξε τους δύο λαούς και τους έφερε σε κάποιες προστριβές μεταξύ τους. Μετά την οριστική εγκατάσταση των Αβάρων εκεί, πολλοί Σλάβοι, πιεζόμενοι, πέρασαν το Δούναβη και, ως ασύνταχτες ομάδες, εγκαταστά-

θηκαν νοτιότερα στα βυζαντινά εδάφη. Άλλοι από αυτούς όμως, συνεργαζόμενοι με τους Αβάρους, έκαναν επιδρομές στις ίδιες περιοχές φτάνοντας ως τη Θεσσαλονίκη.

β. Οι Άβαροι

Οι Άβαροι ήταν λαός συγγενικός των Ούννων. Ήρθαν από τη μακρινή Μογγολία και αρχικά έμειναν στην περιοχή του Καυκάσου.

Αργότερα, χρησιμοποιώντας και πλωτά μέσα, μετακινήθηκαν δυτικότερο και εγκαταστάθηκαν βορείως του Δούναβη, στις περιοχές που κατοικούσαν Σλάβοι. Εκεί δημιούργησαν κράτος μεγάλο και δυνατό και ήταν σε συνεχείς προστριβές με τους γείτονες τους.

Στο τέλος του 6ου αιώνα Άβαροι και Σλάβοι πέρασαν το Δούναβη και κατέκλυσαν τις βόρειες

επαρχίες του Βυζαντίου. Κατέβηκαν στη Θράκη και τη Μακεδονία και λεηλάτησαν τη Φιλιππούπολη, την Ανδριανούπολη και τη Θεσσαλονίκη. Οι Βυζαντινοί στο διάστημα αυτό είχαν παρόμοια προβλήματα στα ανατολικά σύνορα με τους Πέρσες. Γι' αυτό προσπάθησαν να τους αντιμετωπίσουν με στρατό, με χρήματα και με συνθήκες ειρήνης, τις οποίες όμως συχνά οι επιδρομείς παραβίαζαν.

γ. Οι Βούλγαροι

Οι Βούλγαροι ήταν λαός ασιατικής καταγωγής. Στο χώρο της Ευρώπης εμφανίστηκαν στα τέλη του 5ο αιώνα και αρχικά εγκαταστάθηκαν στη βορειοανατολική περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Από εκεί μετακινήθηκαν νοτιότερα και κατέλαβαν την περιοχή πάνω από

τις εκβολές του Δούναβη, που ήταν το βόρειο σύνορο της αυτοκρατορίας. Έχοντας το χώρο αυτό ως ορμητήριο, στα μέσα του 7ου αιώνα, πέρασαν τον ποταμό και λεηλατώντας τις βυζαντινές επαρχίες, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή που ορίζεται από το Δούναβη, την οροσειρά του Αίμου και τον Εύξεινο Πόντο. Οι Βυζαντινοί δεν κατάφεραν να τους εμποδίσουν. Γι' αυτό υπέγραψαν συνθήκη ειρήνης μαζί τους, που τους επέτρεπε να μένουν μόνιμα στα εδάφη της αυτοκρατορίας, με την υποχρέωση να εμποδίζουν άλλους λαούς να κάνουν το ίδιο.

δ. Οι Άραβες και ο Μωάμεθ

Οι Άραβες, ως τα μέσα του 7ου μ.Χ., αιώνα, ζούσαν στην άγωνα αραβική χερσόνησο, χωρισμένοι

ομάδες και φυλές. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν νομάδες, που αναζητούσαν καλύτερη ζωή και νερό, μετακινούμενοι από περιοχή σε περιοχή στις παρυφές της ερήμου. Άλλοι ήταν έμποροι και καμηλιέρηδες, που μετέφεραν με καραβάνια ταξιδιώτες και εμπορεύματα στις γειτονικές χώρες.

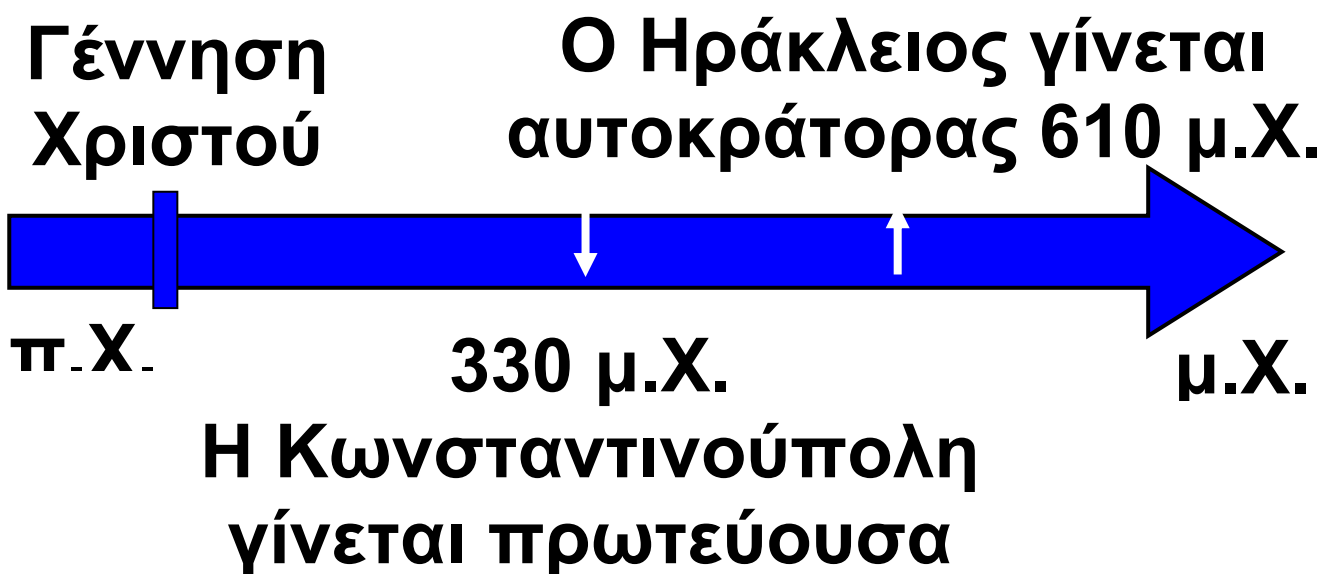
Οι Άραβες έμποροι γνώρισαν στα ταξίδια τους τις θρησκείες και τους πολιτισμούς των γειτονικών λαών. Ένιωθαν θαυμασμό και γοητεία γι' αυτούς, αλλά στέκονταν διστακτικοί απέναντι τους. Το μικτό αυτό συναίσθημα των συμπατριωτών του εκμεταλλεύτηκε και αξιοποίησε ο Μωάμεθ, ένας έξυπνος και τολμηρός έμπορος-αρχηγός καραβανιών. Ο Μωάμεθ πήρε στοιχεία πίστης από τις

μονοθεϊστικές θρησκείες, το χριστιανισμό και τον ιουδαϊσμό, και λατρείας από την περσική και την αραβική παράδοση κι έφτιαξε μια νέα θρησκεία, τον ισλαμισμό. Οι αρχές και οι ιδέες του Ισλάμ καταγράφηκαν στο ιερό βιβλίο των Μουσουλμάνων, το Κοράνιο.

Η θρησκεία αυτή έγινε δεσμός ενότητας όλων των αραβικών φυλών και τις βοήθησε να οργανωθούν ένα έθνος, το αραβικό.

18. Πέρσες και Άβαροι συμμαχούν εναντίον του Βυζαντίου

Ο Ηράκλειος εκστρατεύει κατά των Περσών. Οι Άβαροι συνεννοούνται με τους Πέρσες και πολιορκούν από κοινού την Κωνσταντινούπολη, στο διάστημα που ο αυτοκράτορας βρίσκεται πολύ μακριά και του είναι αδύνατο να την υπερασπιστεί.

Σ τις αρχές του 7ου αιώνα¹ αυτοκράτορας στο Βυζάντιο έγινε ο **Ηράκλειος**, Έξαρχος² της Καρχηδόνας, ως τότε. Βρήκε όμως την αυτοκρατορία σε «δεινή» κατάσταση. Καθώς γράφει ο ιστορικός Θεοφάνης:
«ο βασιλιάς Ηράκλειος βρήκε το βυζαντινό κράτος παραλυμένον. Την Ευρώπην ερήμωσαν οι Άβαροι και την Ασίαν όλην κατέστρεψαν οι Πέρσες. Τις πόλεις αιχμαλώτισαν

¹ Ο Ηράκλειος ανέβηκε στο θρόνο το 610 μ.Χ.

² Έξαρχος: διοικητής (της Καρχηδόνας και της βόρειας Αφρικής).

**και το στρατό των Ρωμαίων³
κατέστρεψαν στους πολέμους».**

**Το χειρότερο όμως γι' αυτόν ήταν ότι τα ταμεία του κράτους ήταν άδεια και χωρίς χρήματα δεν μπορούσε να οργανώσει τον παραμελημένο στρατό και στόλο. Προσπάθησε να κλείσει ειρήνη με έναν από τους δύο αντιπάλους. Οι Πέρσες όμως δε δέχονταν συζήτηση και οι Άβαροι ζητούσαν υπερβολικά ανταλλάγματα. Στις δύσκολες αυτές ώρες κοντά στον αυτοκράτορα στάθηκε ο Πατριάρχης Σέργιος ο οποίος, σύμφωνα με το Θεοφάνη:
*«έδωσε τα χρήματα της εκκλησίας***

³ Ρωμαίων: οι Βυζαντινοί εξακολουθούσαν να ονομάζουν τους εαυτούς τους Ρωμαίους.

ως δάνειο στο κράτος. Πήρε τα πολυκάντηλα και τα άλλα χρυσά σκεύη από τη Μεγάλη Εκκλησία, τα έδωσε στον αυτοκράτορα κι αυτός τα έκοψε νομίσματα».

Εμψυχωμένος τώρα ο Ηράκλειος, κι έχοντας τα οικονομικά μέσα, οργάνωσε το στρατό και το στόλο, επισκεύασε τα τείχη και συγκέντρωσε εφόδια και τροφές για τους κατοίκους της Πόλης. Μοίρασε γη στους στρατιώτες των συνόρων, με την υποχρέωση να την καλλιεργούν και να την υπερασπίζονται. Ακόμη, έκλεισε ειρήνη με το Χαγάνο, τον αρχηγό των Αβάρων, προσφέροντάς του τα χρήματα που ζητούσε.

Έτσι, χωρίς την απειλή των Αβάρων τώρα, στράφηκε κατά των Περσών που, στο διάστημα αυτό, με βασιλιά το Χοσρόη είχαν κατακτήσει τη Συρία, την Παλαιστίνη και

την Αίγυπτο. Αιχμαλώτισαν τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων και μετέφεραν τον Τίμιο Σταυρό στην πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα.

Ο Ηράκλειος, οδηγώντας ο ίδιος το στρατό του, εκστράτευσε δυο φορές κατά των Περσών. Την πρώτη διέσχισε τη Μικρά Ασία και, χωρίς να πολεμήσει τους Πέρσες που βρίσκονταν εκεί, βάδισε κατά της Περσίας. Ήθελε, καθώς έλεγε, να χτυπήσει τον εχθρό στην καρδιά της δικής του χώρας. Τη φύλαξη της Πόλης, όσο θα έλειπε, ανέθεσε στον Πατριάρχη Σέργιο και στο μάγιστρο¹ Βώνο. Το σχέδιό του πέτυχε. Οι Πέρσες αναγκάστηκαν να αποσυρθούν από τη Μικρά Ασία και να επιστρέψουν στην Περσία.

¹ μάγιστρος: πρωθυπουργός.

Κατά τη δεύτερη εκστρατεία (626 μ.Χ.) όμως, οι Πέρσες τον αιφνιδίασαν. Ενώ εκείνος βρισκόταν στην Περσία, αυτοί συνεννοήθηκαν με τους Αβάρους και από κοινού πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη από στεριά και θάλασσα.

1. Πέρσες και Άβαροι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη.

Ο Ηράκλειος ήταν αδύνατο να επιστρέψει, τόσο μακριά που βρισκόταν. Ο Πατριάρχης Σέργιος και ο μάγιστρος Βώνος προσέφεραν περισσότερα χρήματα στους Αβάρους, για να τηρήσουν τη συνθήκη ειρήνης και να λύσουν την

πολιορκία. Οι Άβαροι όμως αρνήθηκαν και παρήγγειλαν στους άρχοντες της Πόλης:

«Παραδώστε μας την πόλη, γιατί δεν έχετε καμιά ελπίδα να σωθείτε, εκτός αν γίνετε ψάρια και διαφύγετε κολυμπώντας ή πουλιά και πετάξετε στον ουρανό».

Η προκλητική αυτή απάντηση, αντί να φοβίσει, εξόργισε τους Βυζαντινούς. Χωρίς δισταγμό και με κάθε μέσο υπερασπίστηκαν την πόλη τους. Πολεμώντας γενναία απέκρουσαν τις επιθέσεις στη στεριά και βύθισαν με τους δρόμωνές τους τα μονόξυλα των Αβάρων στη θάλασσα. Οι Πέρσες, βλέποντας αυτή την εξέλιξη, έλυσαν την πολιορκία και αναχώρησαν γρήγορα για τη χώρα τους.

Η Πόλη σώθηκε. Οι κάτοικοί της απέδωσαν τη σωτηρία της στην

**Παναγία και όρθιοι, όλη τη νύχτα,
έψαλαν προς τιμή της τον
Ακάθιστο Ύμνο.**

**Η είδηση της νίκης έφτασε και
στον αυτοκράτορα. Ο στρατός του,
ενθαρρυμένος τώρα, νίκησε τους
Πέρσες σε αλληπάλληλες μάχες.
Ελευθέρωσε τις υποδουλωμένες
περιοχές, ξαναπήρε τον Τίμιο
Σταυρό και τους ανάγκασε να
υπογράψουν ειρήνη και να επανέλ-
θουν στα αρχικά τους σύνορα. Ο
Ηράκλειος γύρισε θριαμβευτής στην
Κωνσταντινούπολη.**

**■ Πώς η εκκλησία βοήθησε το
Βυζαντινό κράτος να ξεπεράσει τα
οικονομικά του προβλήματα;**

■ Οι Άβαροι παρασπόνδησαν², συνεργάστηκαν με τους Πέρσες και επιτέθηκαν από κοινού στο Βυζάντιο. Πώς κρίνετε τις ενέργειές τους;

2. Χάρτης εκστρατείας του Ηράκλειου και των κινήσεων των εχθρών. Με πράσινο χρώμα εμφανίζονται οι κινήσεις των Αβάρων, με κόκκινο των Περσών και με μαύρο του Ηρακλείου.

¹ παρασπονδῶ: παραβαίνω τις συνθήκες, αθετώ τις συμφωνίες.

4. Ο θρύλος του Ηράκλειου

«Η φήμη του Ηράκλειου (ως άξιου αυτοκράτορα και στρατηγού) επισκίασε τη φήμη του Ιουστινιανού, ακόμα και του Κωνσταντίνου. Ο θρύλος του επέζησε για πολύ ανάμεσα στους πληθυσμούς των περιοχών που γνώρισαν τα κατορθώματά του.»

**Ελένη Γλύκατση-Αρβελέρ,
*Η πολιτική ιδεολογία της
Βυζαντινής αυτοκρατορίας.***

5. Οι Άβαροι

Οι Άβαροι πρωτοφάνηκαν στο Βυζάντιο στα χρόνια του Ιουστινιανού. Το 558 συγκεκριμένα, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης προσέτρεξαν να δουν έθνος παράδοξον, του οποίου αντιπροσωπεία

είχε φτάσει στην πρωτεύουσα. Είχαν πολύ μακριά μαλλιά δεμένα πλεξούδες, η δε λοιπή φορεσιά τους ήταν όμοια με των άλλων Ούννων. Ήταν Άβαροι πρεσβευτές και έφερναν στον αυτοκράτορα προτάσεις συμμαχίας. Ο Ιουστινιανός δέχτηκε τις ειρηνικές προτάσεις τους, αρνήθηκε όμως να τους παραχωρήσει εδάφη για να εγκατασταθούν εντός των συνόρων, όπως του ζητούσαν.

Θεοφάνης (βυζαντινός ιστορικός).

6. Οι Πέρσες

Οι Πέρσες μάς είναι γνωστοί από τα αρχαία χρόνια, από τους πολέμους που είχαν με τους Έλληνες στο Μαραθώνα, τις Θερμοπύλες και τη Σαλαμίνα. Μετά τις ήττες τους εκεί και τη συντριβή τους από το

Μεγαλέξανδρο στη δική τους χώρα, το κράτος τους διαλύθηκε και οι ίδιοι δεν ενόχλησαν ξανά τους Έλληνες.

Ύστερα από την υποταγή της Ελλάδας στους Ρωμαίους, όμως, οι Πέρσες ανασυντάχθηκαν.

Οργάνωσαν το κράτος τους και προσπάθησαν να ξαναφτιάξουν την παλιά τους αυτοκρατορία. Τα σχέδιά τους αυτά του οδήγησαν σε σκληρές διαμάχες με τους Βυζαντινούς, που κράτησαν διακόσια περίπου χρόνια (5ο έως 7ο αιώνα), ώσπου το κράτος τους διαλύθηκε οριστικά από τους Άραβες.

7. Οι βυζαντινοί δρόμωνες

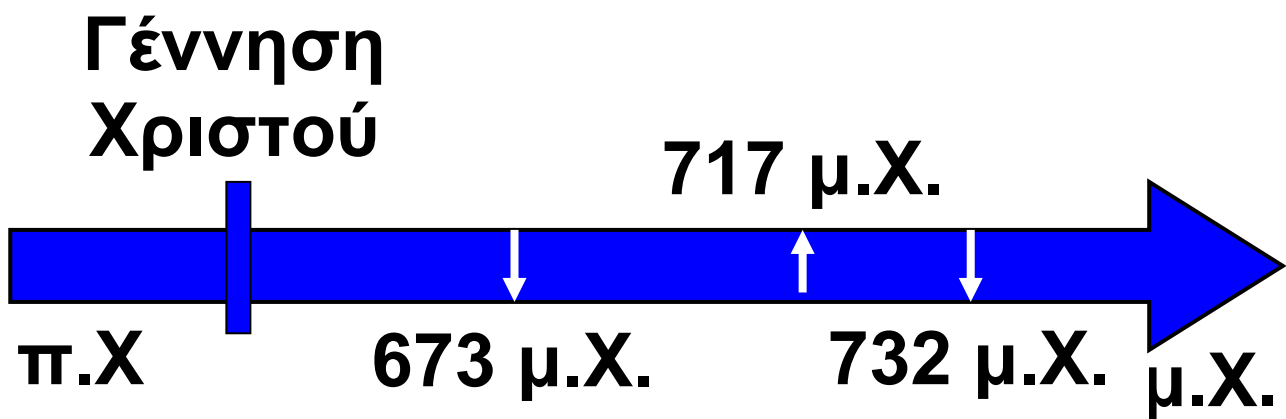

«Οι δρόμωνες ήταν μεγάλα πολεμικά πλοία με δυο συνήθως πανιά, διακόσιους περίπου κωπηλάτες κι άλλους τόσους μαχητές. Στις ειρηνικές περιόδους, πολλοί δρόμωνες με μικρές τροποποιήσεις, μετατρέπονταν σε εμπορικά πλοία και υπηρετούσαν το εμπόριο της Μεσογείου και του Πόντου, το οποίο για πολλούς αιώνες ήταν στα χέρια των Βυζαντινών».

Εγκυκλοπαιδικό λεξικό Ηλίου

19. Οι Βυζαντινοί και οι Άραβες

Οι Άραβες προσπαθούν να καταλάβουν εδάφη της Μικράς Ασίας και να εγκατασταθούν στην Ευρώπη. Συναντούν την αντίσταση των Βυζαντινών και αλλάζοντας πορεία περνούν από τη βόρεια Αφρική στην Ισπανία.

Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι ανάμεσα στους Πέρσες και τους Βυζαντινούς εξάντλησαν και τα δυο κράτη. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκαν οι Άραβες. Μέσα σε λίγα χρόνια επεκτάθηκαν από την άγονη Αραβία και κατέλαβαν

πολλές περσικές και βυζαντινές περιοχές. Έκαναν πρωτεύουσα τους τη Δαμασκό της Συρίας κι έγιναν διαρκής κίνδυνος για το Βυζάντιο.

Με στόλο, κατέλαβαν την Κύπρο, τη Ρόδο και άλλα νησιά του Αιγαίου ανοίγοντας θαλάσσιο δρόμο για την Κωνσταντινούπολη. Η Κατάκτησή της, άλλωστε, ήταν ο μόνιμος σκοπός τους. Με πολύ στρατό και στόλο προσπάθησαν να καταλάβουν τη βασιλεύουσα η οποία δύο φορές¹ βρέθηκε ζωσμένη από στεριά και θάλασσα.

¹ Η πρώτη έγινε το 673 μ.Χ. και κράτησε πέντε χρόνια. Η δεύτερη έγινε το 717 μ.Χ.

Ο αυτοκράτορας Λέων Γ' ο Ίσαυρος και οι πολιορκημένοι Βυζαντινοί πέρασαν δύσκολες ώρες και αντιστάθηκαν γενναία. Τη νίκη όμως τους έδωσε το «υγρό πυρ», το οποίο αποδείχθηκε ανίκητο όπλο στα χέρια τους. Μ' αυτό έκαψαν μεγάλο μέρος από το στόλο των Αράβων, τους ανάγκασαν να λύσουν την πολιορκία και

να επιστρέψουν νικημένοι στα εδάφη τους.

2. Με το «υγρό πυρ» νίκησαν τους Άραβες οι Βυζαντινοί.

Παρά την αποτυχία τους αυτή όμως, οι Άραβες δεν απογοητεύτηκαν. Στράφηκαν δυτικά, κατέλαβαν την Αίγυπτο, την Καρχηδόνα και, σχεδόν χωρίς αντίσταση, στις αρχές του 8ου αιώνα, πέρασαν στην Ισπανία. Από εκεί, αφού οργανώθηκαν καλύτερα, διάβηκαν τα Πυρηναία¹ και προσπάθησαν να περάσουν στην Ευρώπη από το

¹ **Πυρηναία: Οροσειρά ανάμεσα στην Ισπανία και τη Γαλλία.**

δρόμο της Δύσης. Οι συνασπισμένοι Φράγκοι όμως, με αρχηγό τον **Κάρολο Μαρτέλο**, τους νίκησαν στο **Πουατιέ της Γαλλίας** και τους ανάγκασαν να επιστρέψουν στην **Ισπανία (732 μ.Χ)**.

Μετά τις ήττες αυτές, στην **Κωνσταντινούπολη** και στο **Πουατιέ**, οι δρόμοι των **Αράβων** προς την **Ευρώπη** έκλεισαν οριστικά.

Αναπαράσταση βυζαντινής βαλλίστρας υγρού πυρός (Μουσείο Τεχνολογίας, Θεσσαλονίκη)

- Με ποιες μάχες τα ευρωπαϊκά κράτη αντιμετώπισαν τις επιθέσεις των Αράβων;

- Με ποιο όπλο οι Βυζαντινοί αντιμετώπισαν τους Άραβες; Ήταν σημαντικός ο ρόλος του στην έκβαση των πολέμων;

4. Υγρό πυρ

«Το υγρό πυρ ήταν εφεύρεση του Σύρου μηχανικού Καλλίνικου. Η παρασκευή του ήταν κρατικό μυστικό κι ακόμη δεν ξέρουμε ακριβώς από τι και πώς φτιαχνόταν.

Φαίνεται πως ήταν ένα εύφλεκτο μίγμα από θειάφι, πίσσα, νίτρο, φώσφορο κ.ά. Όταν αναφλεγόταν δεν έσβηνε ούτε στο νερό. Το εξακόντιζαν με μακριούς σωλήνες, τα σιφώνια, ή το πετούσαν, μέσα σε πήλινα δοχεία, με βαλλίστρες και καταπέλτες από τα πολεμικά πλοία, τους δρόμωνες.

Για πολλούς αιώνες το «ελληνικό

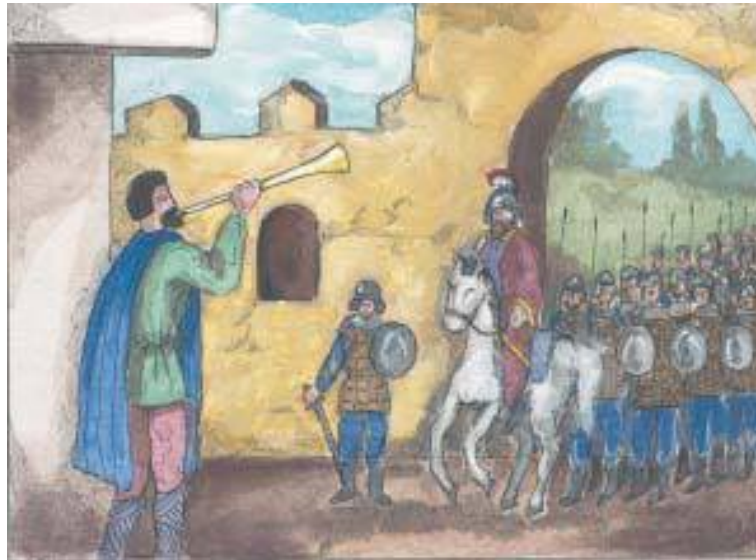
πυρ», όπως αλλιώς το έλεγαν, ήταν ακαταμάχητο όπλο στα χέρια των Βυζαντινών. Η παντοδυναμία του κράτησε ως τον 12ο αιώνα, που ανακαλύφτηκε η πυρίτιδα και τα πυροβόλα όπλα».

4.α. Βυζαντινοί εξακοντίζουν «υγρό πυρ» κατά εχθρικού πλοίου. Μικρογραφία από βυζαντινό χειρόγραφο (Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη).

5. Η Κρήτη στα χέρια των Σαρακηνών

Οι Άραβες που εγκαταστάθηκαν στην Ισπανία για πολλά χρόνια επιδόθηκαν σε έργα ειρήνης. Τον 9ο αιώνα όμως, μια μεγάλη ομάδα απ' αυτούς, γνωστοί ως Σαρακηνοί, κυριάρχησαν στη Μεσόγειο ως πειρατές. Σε μια από τις επιδρομές αυτές επιτέθηκαν στην Κρήτη και, παρά την αντίσταση των κατοίκων της, την κατέλαβαν και την έκαναν ορμητήριο των πειρατικών επιδρομών τους. Η Κρήτη έμεινε υπόδουλη εκατό περίπου χρόνια, ώσπου ο στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς πολεμώντας σκληρά εναντίον των Σαρακηνών απελευθέρωσε το νησί και απάλλαξε τη Μεσόγειο από την πειρατεία.

**5.α. Ο Νικηφόρος Φωκάς
επιστρέφει θριαμβευτής
στην Κωνσταντινούπολη μετά
τις νίκες του κατά των Αράβων.**

6. Η «άλλη πλευρά» των Αράβων

**Οι Άραβες στις βυζαντινές
περιοχές που κατέλαβαν, ήρθαν σε
επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό,
που ανθούσε εκεί από τα χρόνια
του Μεγαλέξανδρου. Στην
Αντιόχεια, τη Δαμασκό και την Αλε-
ξάνδρεια υπήρχαν σχολές, μουσεία,
έργα τέχνης και πνευματική
παράδοση, που έγιναν δικά τους.**

Οι Άραβες δέχτηκαν την επίδρασή τους, τα σεβάστηκαν και πήραν πολλά στοιχεία τους για το δικό τους πολιτισμό.

Το γειτόνεμά τους με το Βυζάντιο δεν ήταν διαρκής πόλεμος. Ανάμεσά τους υπήρξαν περίοδοι μακράς ειρήνης και συνεργασίας.

Βυζαντινοί τεχνίτες διακόσμησαν αραβικούς ναούς και παλάτια.

Βυζαντινοί έμποροι πήγαιναν σε αραβικές χώρες και Άραβες επισκέπτονται συχνά τις αγορές της Πόλης και της Τραπεζούντας.

Χριστιανοί μοναχοί στα μοναστήρια της Συρίας μετέφρασαν στα αραβικά έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, ιδιαίτερα του Αριστοτέλη και του Ιπποκράτη.

Πολλά από αυτά τα έργα τα γνωρίζουμε σήμερα μόνο από τις αραβικές μεταφράσεις τους.

Βυζαντινοί δάσκαλοι, ακόμη, δίδασκαν ελληνικά σε αραβικά σχολεία. Τα δύο κράτη τέλος αντάλλασσαν συχνά διπλωματικές αντιπροσωπεύειες, οι οποίες γίνονταν δεκτές με εντυπωσιακές τελετές στις αυλές της Κωνσταντινούπολης και της Βαγδάτης.

20. Η φύλαξη των ανατολικών συνόρων και οι Ακρίτες

Τα σύνορα της αυτοκρατορίας προστατεύονται από μόνιμους φρουρούς, τους Ακρίτες. Με τα κατορθώματά τους γίνονται αγαπητοί στο λαό, που τους κρατάει αθάνατους με τους θρύλους και τα τραγούδια του.

Τα σύνορα της αυτοκρατορίας ήταν απέραντα και η φύλαξη τους ήταν διαρκής φροντίδα για το Βυζαντινό κράτος. Ιδιαίτερα δύσκολη ήταν η προστασία των ανατολικών συνόρων. Άρχιζαν από τον Καύκασο και τον Εύξεινο Πόντο, κι ακολουθώντας τον Τίγρη και τον Ευφράτη ποταμό έφταναν ως τον Περσικό Κόλπο. Πέρα από τα σύνορα αυτά ζούσαν λαοί που,

συχνά, έκαναν επιδρομές και λεηλατούσαν τις ανατολικές βυζαντινές περιοχές.

Για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα αυτό οι Βυζαντινοί, έβαλαν στις άκρες αυτές των συνόρων μόνιμους φρουρούς που τους ονόμαζαν Ακρίτες. Στους Ακρίτες έδιναν δωρεάν γη για καλλιέργεια¹, άλογα και πανοπλίες για τους πολέμους και τους απάλλασαν από τους φόρους.

Οι Ακρίτες έγιναν ονομαστοί στα χρόνια που απειλούσαν το Βυζάντιο οι Άραβες (7ος -10ος αι.). Χιλιάδες παλικάρια, οργανωμένα σε μεγάλες ομάδες, φρουρούσαν τα

¹ Όσοι έπαιρναν στρατιωτόπι, αναλάμβαναν την υποχρέωση να το υπερασπίζονται τις ώρες των κινδύνων.

περάσματα των συνόρων κι εμπόδιζαν τους εχθρούς να λεηλατούν τα μέρη εκείνα. Όταν δεν πολεμούσαν, γυμνάζονταν στο τρέξιμο και στο κοντάρι. Βοηθούσαν ακόμη να οχυρωθούν οι ακριτικές πόλεις και να χτιστούν κάστρα και βίγλες² στα μέρη τα οποία φύλαγαν.

1. Οι Ακρίτες γυμνάζονταν για να είναι πάντα ετοιμοπόλεμοι.

Ο λαός τους ένιωθε προστάτες του, τους αγαπούσε και τους θαύ-

² βίγλα: Μικρό ασφαλισμένο παρατηρητήριο, σε ψηλό μέρος.

μαζε. Κι έτσι ανδρειωμένους τους
εξύμνησε στα ακριτικά τραγούδια.
Τα τραγούδια αυτά, που μιλούν για
τη ζωή και τους αγώνες των Ακρι-
τών, σώθηκαν από γενιά σε γενιά,
αγαπήθηκαν από το λαό μας κι
έγιναν η αρχή των δημοτικών μας
τραγουδιών.

Ο πιο ξακουστός από τους Ακρί-
τες ήταν ο **Βασίλειος Διγενής**, που
στο πρόσωπό του συγκέντρωνε τα
χαρίσματα όλων των Ακριτών και
εξυμνήθηκε ξέχωρα στο έπος³
«**Βασίλειος Διγενής Ακρίτας**».

Στην Κύπρο, στον Πόντο, στην
Κρήτη και σ' όλη την Ελλάδα
μιλούν και τραγουδούν, ακόμη και
σήμερα, για «της γης τον ανδρειω-

³ έπος: πολύστιχο ποίημα που μιλά
για ηρωικά κατορθώματα.

μένο», που είναι απόγονος του Ηρακλή του Αχιλλέα και του Μεγαλέξανδρου, αλλά και πρόγονος του κλέφτη του 1821.

- Γιατί οι Βυζαντινοί τοποθέτησαν μόνιμους φρουρούς στα σύνορα;**
- Πώς περνούσαν οι Ακρίτες τον καιρό της ειρήνης;**
- Γιατί αγαπήθηκαν τόσο πολύ και τραγουδήθηκαν από το λαό οι Ακρίτες;**

2. Ο Διγενής στην Κύπρο και στην Κρήτη

«Στην Κύπρο και στην Κρήτη μολογούν πως ο Διγενής, εκτός από τη φύλαξη των συνόρων της Ανατολής είχε έγνοια και για τα δύο νησιά, την Κύπρο και την Κρήτη, που τα χρόνια εκείνα δέχονταν συχνά πυκνά τις επιθέσεις των

Αράβων (Σαρακηνών).

Για να βρεθεί κοντά τους, λέει, τις ώρες που κινδύνευαν, πάταε γερά στην Ασία, στήριζε το δεξί του χέρι, στις κορυφές των κυπριακών βουνών και μ' ένα πήδημα βρισκόταν ορθός (στην κορυφή του Ψηλορείτη, γυροφέρνοντας τη ματιά του στα πέλαγα του νησιού, μην τ' απειλούν σαρακηνά καράβια. Θεριός, όμως, καθώς ήταν ο ίδιος και δυνατά καθώς ήταν τα σάλτα⁴ του, άφησαν σημάδι της παλάμης του στο κυπριακό βουνό, τον Πενταδάχτυλο, και αχνάρι της πατημασιάς του στον Ψηλορείτη της Κρήτης που οι παλιοί το λεν ακόμη «η πατουχιά⁵ του Διγενή!»).

⁴ σάλτο: δυνατό πήδημα.

⁵ πατουχιά: πατημασιά.

2.α. Ο Διγενής στην Κύπρο και στην Κρήτη

3. Τα ακριτικά τραγούδια

Για το πέρασμα του Διγενή από την Κρήτη, μιλούν και τα ριζίτικα τραγούδια, που τραγουδιούνται ακόμη στο νησί και κρατούν ζωντανή τη μνήμη της παλικαριάς και του άδικου θανάτου του:

«Ο Διγενής ψυχομαχεί
κι η γη τότε τρομάσσει.
Βροντά κι αστράφτει ο ουρανός
και σειέται ο απάνω κόσμος.
Κι ο κάτω κόσμος άνοιξε
και τρίζουν τα θεμέλια
και η πλάκα τον ανατριχιά
πώς θα τότε σκεπάσει,

πώς θα σκεπάσει τον αϊτό,
της γης τον αντρειωμένο.

Σπίτι δεν τον εσκέπαζε,
σπήλιο δεν τον εχώρει,
τα όρη εδρασκελίζε,
βουνών κορφές επήδα.

Στο γλάκιο⁶ πιάνει ο νιος λαγό,
στον πήδο πιάνει αγρίμι,
την πέρδικα την πλουμιστή
ξοπίσω την αφήνει.

Ζηλεύει ο Χάρος, με χωσιά⁷
μακριά τότε βιγλίζει
κι ελάβωσέ του την καρδιά
και την ψυχή του επήρε».

Συλλογή Στίλπωνος Κυριακίδου.

⁶ γλάκιο: τρέξιμο.

⁷ χωσιά: ενέδρα, παγίδα,
μπαμπεσιά.

**3.α. Ο κρητικός
λυράρης Νίκος
Ξυλούρης
τραγούδησε με
επιτυχία ακριτικά
τραγούδια
της πατρίδας του.**

4. Οι Ακρίτες τον καιρό της ειρήνης

**Στους φρουρούς των συνόρων
μοιράζονταν δημόσιες εκτάσεις
γης, με την υποχρέωση να τις
καλλιεργούν και να τις βελτιώνουν.
Στη διπλή αυτή φροντίδα των
Ακριτών αναφέρεται και το
παρακάτω ακριτικό τραγούδι, που
τραγουδιέται μέχρι σήμερα από
τους Έλληνες του Πόντου.
Σύμφωνα μ' αυτό ο γενναίος
Ακρίτας- πολεμιστής είναι τόσο**

**άξιος γεωργός και επιδέξιος
καλλιεργητής, που και τα πουλιά
ακόμη τον θαυμάζουν και τον
μακαρίζουν για το περιβόλι του:**

**«Ακρίτας κάστρον έχτισε
κι ακρίτας περιβόλι,
σ' έναν τόπο ομαλό,
σε καρπερό λιβάδι.
Όσα του κόσμου τα φυτά,
κει φέρνει και φυτεύει
κι όσα του κόσμου τ' αμπελιά,
κει φέρνει κι αμπελώνει
κι όσα του κόσμου τα νερά,
κει φέρνει κι αυλακώνει
κι όσα του κόσμου τα πουλιά,
κει πάνε και φωλεύουν.
Πάντα κελάηδαν κι έλεγαν:
«Πάντα να ζεις Ακρίτα!»**

Ποντιακό τραγούδι

**5. Ο Ακρίτας οργώνει το
στρατιωτόπι του
(Εικόνα από βυζαντινή
μικρογραφία).**

21. Το Βυζάντιο εκχριστιανίζει τους Σλάβους

Οι σλαβικές φυλές οργανώνονται σε κράτη. Επικοινωνούν με το Βυζάντιο και δέχονται απ' αυτό τη θρησκεία και τον πολιτισμό του.

Aπό τον 4ο έως τον 7ο αιώνα οι σχέσεις των Βυζαντινών με τους Σλάβους δεν ήταν καλές. Κύρια αιτία αυτής της έντασης ήταν οι επιθέσεις που έκαναν οι Σλάβοι, μαζί με άλλους λαούς, κατά των βυζαντινών περιοχών.

Από τις αρχές του 8ου αιώνα όμως οι σχέσεις αυτές βελτιώθηκαν. Πολλοί Σλάβοι εγκαταστάθηκαν στη νότια Βαλκανική και ενσωματώθηκαν στους βυζαντινούς πληθυσμούς και στον τρόπο ζωής τους. Κοντά τους γνώρισαν τη

χριστιανική θρησκεία και πολλοί βαφτίστηκαν χριστιανοί. Σ' αυτούς συχνά οι Βυζαντινοί έδιναν γη για καλλιέργεια και τους χρησιμοποιούσαν ως μισθοφόρους στο στρατό ή ως τεχνίτες στα δημόσια έργα.

Δεν έγινε το ίδιο όμως με τους Σλάβους της βόρειας Βαλκανικής. Εκεί οι σλαβικές φυλές συνεργάστηκαν μεταξύ τους και οργάνωσαν δικά τους κράτη. Το διοικητικό σύστημά τους ήταν επηρεασμένο από το Βυζάντιο, με το οποίο επικοινωνούσαν και, για μεγάλες περιόδους, διατηρούσαν καλές σχέσεις.

Το 862 μ.Χ., ο Σλάβος ηγεμόνας της Μοραβίας Ρατισλάβος έστειλε πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη και ζήτησε από τους Βυζαντινούς να στείλουν ιεραποστόλους για να διδάξουν στο λαό του τη χριστιανική

νική πίστη. Ο αυτοκράτορας **Μιχαήλ ο Γ΄** αποδέχτηκε την πρόσκληση του Ρατισλάβου και ο πατριάρχης **Φώτιος** ανέθεσε τη σημαντική αυτή αποστολή σε δυο αδελφούς από τη Θεσσαλονίκη, τον **Κύριλλο** και τον **Μεθόδιο**, επίλεκτα στελέχη της εκκλησίας και της Πατριαρχικής Σχολής, οι οποίοι μιλούσαν τη σλαβική γλώσσα.

Οι δυο ιεραπόστολοι πήγαν με επιλεγμένους συνεργάτες τους στη **Μοράβια** και εργάστηκαν εκεί επί τρία χρόνια. Εκπαίδευσαν μαθητές και ιερείς, οργάνωσαν τη λειτουργία της εκκλησίας και κύρηξαν το χριστιανικό λόγο. Επειδή όμως η σλαβική γλώσσα δεν είχε δική της γραφή επινόησαν το **σλαβικό αλφάβητο**, που βάση του έχει το ελληνικό. Έτσι μετέφρασαν σε

κείμενα και έθεσαν τις βάσεις της γραπτής σλαβικής γλώσσας. Το έργο που δημιούργησαν ήταν μεγάλο και σημαντικό:

- Εκχριστιάνισαν¹ τους Σλάβους και οργάνωσαν την εκκλησία τους.
- Συνέβαλαν στην ανάπτυξη φιλικών δεσμών ανάμεσα στους σλαβικούς λαούς και το Βυζάντιο.

Οι δεσμοί αυτοί διατηρούνται και στις μέρες μας.

1. Σλαβικό αλφάβητο.

¹ εκχριστιανίζω: πείθω άτομα ή λαούς να αποδεχθούν το χριστιανισμό.

- Ποια μέτρα πήρε το βυζαντινό κράτος για τους Σλάβους που είχαν μπει στα εδάφη του;
- Ποιοι ανέλαβαν να εκχριστιανίσουν τους Σλάβους; Περιορίστηκαν μόνο σ' αυτή την αποστολή;

2. Κωνσταντίνος-Κύριλλος και Μεθόδιος

Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος ήταν γιοι σεβαστής οικογένειας, που ζούσε στη Θεσσαλονίκη. Ο Κύριλλος ήταν μεγαλύτερος και γεννήθηκε γύρω στα 822 μ.Χ. και τον ονόμασαν Κωνσταντίνο. Και οι δύο φοιτούσαν σε σχολείο της πατρικής τους πόλης και διακρίνονταν για το ήθος και τη φιλομάθεια τους. Ο πατέρας τους πέθανε, όταν ο Κωνσταντίνος ήταν δεκατεσσά-

ρων ετών. Τότε, από τη σχολή της Μαγναύρας πρότειναν στη μητέρα τους να στείλει τους δυο γιους της να σπουδάσουν δωρεάν στο αυτοκρατορικό σχολείο. Η προσφορά έγινε δεκτή έτσι οι δυο αδελφοί βρέθηκαν στην Πόλη. Ο Κωνσταντίνος σπούδασε αριθμητική και γεωμετρία με δάσκαλο το Λέοντα το Μαθηματικό, καθώς και φιλοσοφία με δάσκαλο το μετέπειτα πατριάρχη Φώτιο. Σπούδασε ακόμα μουσική, ρητορική αστρονομία. Έμαθε να μιλά πολλές γλώσσες και ιδιαίτερα τη σλαβική. Το όνομα Κύριλλος το απέκτησε όταν δέχτηκε το μοναχικό σχήμα. Ο αδελφός του Μεθόδιος, σπούδασε διοίκηση και οικονομία και υπηρέτησε σε διοικητικές θέσεις της εκκλησίας. Ασπάστηκε και αυτός το μοναχικό βίο και μόνασε στον Όλυμπο της Βιθυνίας.

2.α. Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος

3. Η παγκόσμια αναγνώριση του Κύριλλου και του Μεθόδιου

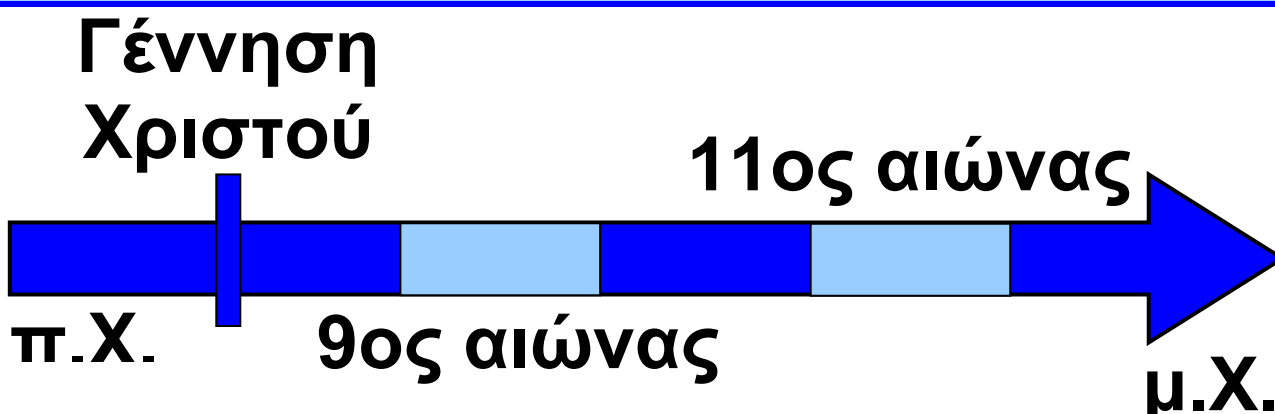
«Όποιος ασχοληθεί με την ιστορία των Σλάβων, όποιος ταξιδέψει στις χώρες τους, βρίσκει παντού τον Κύριλλο και το Μεθόδιο. Σ' όλες τις σλαβικές πόλεις, την Πράγα, το Βελιγράδι, τη Σόφια και τη Μόσχα οι δυο αυτοί Θεσσαλονικείς θεωρούνται ως εθνικοί προστάτες τους. Οι επιστήμονες γράφουν την

ιστορία τους, ο λαός τους σέβεται, η Ορθόδοξη Εκκλησία τους τιμά ως αγίους και οι πολιτικοί βλέπουν σ' αυτούς το σύμβολο της ενότητας για τη φυλή τους».

Λ. Λεζέ

22. Φιλικές σχέσεις με τους Βούλγαρους και τους Ρώσους

Βούλγαροι και Ρώσοι επικοινωνούν με το Βυζάντιο και εκχριστιανίζονται. Οι σχέσεις τους με το βυζαντινό κράτος όμως περνούν και περιόδους εντάσεων και συγκρούσεων.

A. Οι Βούλγαροι

Στις αρχές του 9ου αιώνα οι Βούλγαροι εξακολουθούσαν να κατοικούν μέσα στα εδάφη του Βυζαντίου, έχοντας την υποχρέωση να εμποδίζουν άλλους λαούς να

κάνουν το ίδιο. Δεν περιορίστηκαν όμως στα εδάφη που όριζε η συνθήκη τους με το Βυζάντιο και σταδιακά προσπάθησαν να προσαρτήσουν στο κράτος που ίδρυσαν όλες τις περιοχές όπου ως τότε κατοικούσαν οι Σλάβοι.

Η ενέργειά τους αυτή οδήγησε σε προστριβές και συγκρούσεις με το Βυζάντιο, που κράτησαν περίπου δύο αιώνες. Τον 9ο αιώνα οι Βούλγαροι, με αρχηγό τους τον Κρούμο, έκαναν επιδρομές στη Θράκη κι έφτασαν ως και την Κωνσταντινούπολη. Οι Βυζαντινοί κατάφεραν να τους απωθήσουν ύστερα από σκληρές μάχες. Σε μια από αυτές μάλιστα σκοτώθηκε ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Νικηφόρος Α΄.

Υπήρξαν όμως και περίοδοι ειρηνικής συνύπαρξης και καλής

γειτονίας μεταξύ τους. Στα χρόνια που βασιλιάς των Βουλγάρων ήταν ο Βόγορης, οι σχέσεις τους ξαναέγιναν ειρηνικές. Ο Βόγορης βαφτίστηκε χριστιανός και πήρε το όνομα Μιχαήλ. Το παράδειγμα του ακολούθησαν χιλιάδες άλλοι ομοεθνείς του. Την ίδια περίοδο πήραν από τους Σλάβους το κυριλλικό αλφάβητο και το χρησιμοποίησαν για την οργάνωση του κράτους, για την εκπαίδευση τους και για τη λειτουργία της εκκλησίας τους. Έτσι ήρθαν πιο κοντά στον τρόπο ζωής και στον πολιτισμό των Βυζαντινών.

Τα ειρηνικά χρόνια όμως δεν κράτησαν πολύ. Όταν αρχηγός των Βουλγάρων έγινε ο Συμεών, άρχισαν νέοι πόλεμοι με τους Βυζαντινούς. Ο αυτοκράτορας

Νικηφόρος Φωκάς, βρέθηκε σε τόσο δύσκολη θέση, ώστε ζήτησε τη βοήθεια και των Ρώσων για να τους αντιμετωπίσει.

**1. Το βάπτισμα του Βόγορη–Μιχαήλ
*Μικρογραφία από βουλγαρικό
χειρόγραφο(Βιβλιοθήκη Βατικανού)***

Λίγα χρόνια αργότερα οι Βούλγαροι, με αρχηγό το Σαμουήλ, επιτέθηκαν ξανά κι έκαναν φοβερές καταστροφές στις ελληνικές περιοχές, φτάνοντας ως την Πελοπόννησο. Ακολούθησαν σκληρές και μακροχρόνιες συγκρούσεις ανάμεσα στους δυο στρατούς. Ο

βυζαντινός στρατηγός Νικηφόρος Ουρανός τους αντιμετώπισε νικηφόρα στο Σπερχειό ποταμό και ο αυτοκράτορας Βασίλειος ο Β' συνέτριψε το στρατό τους στα στενά του Κλειδιού της Μακεδονίας, πλάι στον ποταμό Στρυμόνα (1014). Μετά τις ήττες αυτές, το βουλγαρικό κράτος διαλύθηκε και η Βουλγαρία έγινε βυζαντινή επαρχία. Για πολλές δεκαετίες ύστερα οι Βούλγαροι δεν ενόχλησαν πλέον το Βυζάντιο.

- **Γιατί οι σχέσεις Βυζαντινών και Βουλγάρων βελτιώθηκαν όταν ο Βόγορης και πολλοί Βούλγαροι έγιναν Χριστιανοί;**

2. Ο Πατριάρχης Φώτιος προς τους επισκόπους της αυτοκρατορίας:

«Το έθνος των Βουλγάρων με τον εκχριστιανισμό του άλλαξε. Έγινε τόσο ήμερο και συνετό, ώστε εγκαταλείποντας τις πλάνες της ειδωλολατρίας ήρθε, παραδόξως, στο κέντρο της χριστιανικής πίστης».

ΦΩΤΙΟΣ, *Επιστολές*.

3. Ο Βασίλειος Β' στην Αθήνα

«Μετά την υποταγή των Βουλγάρων, ο αυτοκράτορας Βασίλειος ο Β' κατέβηκε στη νότια Ελλάδα, για να εμψυχώσει τους πληθυσμούς που είχαν υποστεί τις επιθέσεις και τις καταστροφές τους:

Φτάνοντας στην Αθήνα, ανέβηκε

στην Ακρόπολη και πρόσφερε τα ευχαριστήρια της νίκης στη Θεοτόκο. Αφού κόσμησε το ναό της με πολλά λαμπρά και πολυτελή αναθήματα, γύρισε στην Κωνσταντινούπολη».

**Γεώργιος Κεδρηνός,
*Σύνοψις Ιστοριών (11ος αιών.)***

**3.α. Ο Παρθενώνας στα βυζαντινά χρόνια λειτούργησε ως ναός της Παναγίας της Αθηνιώτισσας.
(χαλκογραφία του 1843).**

B. Οι Ρώσοι

Οι Ρώσοι είναι ο νεότερος, χρονικά, λαός που έγινε «γείτονας» των Βυζαντινών. Κατέβηκαν από τη Σκανδιναβική χερσόνησο κι εγκαταστάθηκαν στην ανατολική Ευρώπη, στην περιοχή του σημερινού Κιέβου της Ουκρανίας.

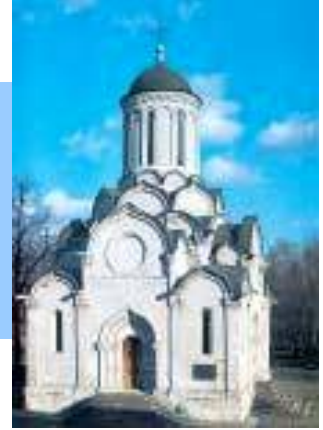
Οι αρχικές σχέσεις με το Βυζάντιο ήταν φιλικές. Το 860 μ.Χ. όμως, ρωσικός στόλος με 200 πλοιάρια μπήκε στο Βόσπορο, λεηλάτησε τις ακτές και τα νησιά της Προποντίδας και επιτέθηκε κατά της Κωνσταντινούπολης. Οι Βυζαντινοί, παρότι εκείνη την εποχή βρίσκονταν σε πόλεμο με τους Άραβες, κατάφεραν να τους απωθήσουν στον Εύξεινο Πόντο. Τα επόμενα χρόνια ήρθαν σε συμφωνίες ειρήνης και συνεργασίας μαζί τους.

Όταν οι Ρώσοι βοήθησαν τους Βυζαντινούς να αντιμετωπίσουν τους Βουλγάρους, κράτησαν για τον εαυτό τους τα εδάφη της αυτοκρατορίας που κατέλαβαν. Οι Βυζαντινοί με τον Ιωάννη Τσιμισκή πολέμησαν εναντίον τους και τους ανάγκασαν να αποσυρθούν και να επιστρέψουν στη χώρα τους.

Στα χρόνια που αυτοκράτορας ήταν ο Βασίλειος Β΄, και μετά, οι Ρώσοι εκχριστιανίστηκαν από τους Βυζαντινούς. Ο εκχριστιανισμός βοήθησε να αποκτήσουν οι ίδιοι και το Βυζάντιο μεγάλη πολιτική, οικονομική και πνευματική ακτινοβολία. Ανάμεσα στα δύο κράτη αναπτύχθηκαν στενοί θρησκευτικοί και πολιτικοί δεσμοί. Οι Ρώσοι γνώρισαν το βυζαντινό πολιτισμό και προόδευσαν, ενώ οι Βυζαντινοί εξασφάλισαν ειρήνη και συνεργα-

σία μαζί τους. Οι φιλικοί αυτοί δεσμοί διατηρήθηκαν επί πολλούς αιώνες.

**4. Ρωσική εκκλησία
(Μόσχα, Μονή Ανδρονί-
κωφ, 1400 περόπου)**

- Οι Βούλγαροι και οι Ρώσοι δέχτηκαν με παρόμοιο τρόπο το χριστιανισμό. Πόσο επηρέασε αυτό τον πολιτισμό τους;

5. Ο εκχριστιανισμός των Ρώσων

Η Μεγάλη Δούκισσα της Ρωσίας Όλγα (του Κιέβου) αποφάσισε να γίνει Χριστιανή κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψής της στην Κωνσταντινούπολη, το 957 μ.Χ. Το βάπτισμά της έγινε στην Αγία

Σοφία με μεγαλοπρεπή τελετή στην οποία μετείχαν ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης του Βυζαντίου.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο εγγονός της και διάδοχος Βλαδίμηρος, ο Μέγας, παντρεύτηκε την αδελφή του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄, Άννα, αφού πρώτα ο ίδιος και πλήθος υπήκοοί του, βαπτίστηκαν Χριστιανοί.

**5.α. Η Κοινωνία των Αποστόλων
(Ψηφιδωτή εικόνα από την Αγία
Σοφία του Κιέβου)**

6. Ρώσοι άγιοι στην Κωνσταντινούπολη

Σε τιμητική θέση στο ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, που θεωρούνταν «εκκλησία μητέρα» της Ορθοδοξίας, ήταν τοποθετημένη εικόνα των Ρώσων Αγίων αδελφών Βόρη και Γκλεμ, για να τους προσκυνούν οι επισκέπτες που έφταναν στην Πόλη από τη Ρωσία.

Tamara Talbot Rice,
*Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των
βυζαντινών*

6.α. Οι Ρώσοι άγιοι Βόρης
και Γκλεμ
(Ιστορικό Μουσείο
Μόσχας)

Δ. Ανακεφαλαίωση (17 - 22)

Οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν πολλούς τρόπους για να αντιμετωπίσουν τους γειτονικούς λαούς και να ζήσουν ειρηνικά μαζί τους:

- Ασφάλιζαν με στρατό τα σύνορα τους κι αντιμετώπιζαν τις απειλές τους.**
- Επικοινωνούσαν κι υπέγραφαν συνθήκες ειρήνης μαζί τους.**
- Χρησιμοποιούσαν διπλωματικά μέσα για να λύνουν τις διαφορές τους.**
- Εξαγόραζαν με χρήματα τη συμφωνία τους, σε κάποιες περιπτώσεις.**
- Τους παραχωρούσαν γη και τους έπαιρναν μισθοφόρους στο στρατό τους.**

Συγκεκριμένα:

- Έκλεισαν ειρήνη με τους Αβάρους, δίνοντας τους πολλά χρήματα.
- Πολέμησαν και νίκησαν τους Πέρσες στη χώρα τους
- Απώθησαν τους Άραβες από την Πόλη χρησιμοποιώντας το «υγρό πυρ».
- Εκχριστιάνισαν τους Σλάβους, τους Βουλγάρους και τους Ρώσους.
- «Χρησιμοποίησαν τη διπλωματία συχνότερα από το ξίφος».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 2ου ΤΟΜΟΥ

Β. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΝΕΤΑΙ

11. Η καθημερινή ζωή στο
Βυζάντιο6
12. Η εκπαίδευση στο Βυζάντιο ...14

Γ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΜΙΑ ΔΥΝΑΜΗ ΠΟΥ ΜΕΓΑΛΩΝΕΙ

13. Ο Ιουστινιανός μεταρρυθμίζει
τη διοίκηση και τη νομοθεσία26
14. Οι Δήμοι αναστατώνουν την
πρωτεύουσα με τη «στάση του
νίκα»36
15. Η Αγία Σοφία, ένα αριστούρ-
γημα της αρχιτεκτονικής44
16. Το βυζαντινό κράτος μεγαλώνει
και φτάνει στα παλιά σύνορα
της αυτοκρατορίας51

Δ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

- 17. Οι γείτονες των Βυζαντινών ...61**
- 18. Οι Πέρσες και οι Άβαροι συμ-
μαχούν εναντίον του Βυζαντίου ...71**
- 19. Οι Βυζαντινοί και οι Άραβες ...84**
- 20. Η φύλαξη των ανατολικών
συνόρων και οι Ακρίτες95**
- 21. Το Βυζάντιο εκχριστιανίζει
τους Σλάβους106**
- 22. Φιλικές σχέσεις και συγκρού-
σεις με τους Βουλγάρους και
τους Ρώσους114**

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.